БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Соведениң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың декабрь 21 среда № 293 (13893)

1925 чылдан үнелезилеттингеен.
Өртээ 3 кеп.

ОРБИТАДАН МЕДЭЭЛЕР

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. (СЭТА). «Мир» орбита комплекизинде советфранцуз экипажтың ужудуушкуну доостур четкен.

Космонавтылар каттышкан шинчилээшкиннерниң талазы-биле шенелделерин түнел кеззэн күүседипкен. Стационар фотоаппаратураның дузазы-биле Александр Волков болгаш Сергей Крикалев чер шимчээшкининге таварышкан Армениянын девискээриниң чамдык районнарын чурукка тыырттырган.

«Союз ТМ-6» транспорт кораблинин орбитадан дүжүп бадарынга белеткел эгелээн. Оон-биле Владимир Титов, Муса Манаров болгаш Жанду Кретьен Черже эвп келир. Экипаж кораблдин иштики системаларының ажылдаарын хынаан болгаш ажыл хүнүнүн дургузунда чоруткан шинчилелдериниң материалдарын Черже бадырар аппаратка таарыштыр салган.

Эмчи Валерий Поляковтун үнелеп көргеши-биле алырга, космонавтыларның кадыкшыл байдалы эки.

Башкартының чоруур «Мир» комплекстин ужудуушкуну болур-чогууру-биле эртип турар.

УЛУС ӨӨРЕДИЛГЕЗИНИҢ БҮГҮ ТАЛАЛАРЫНЫҢ ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУНУ

Улус өөредилгезиниң ажылдакчыларының Бүгү-эвилел съездизи

Чоокку келир үеде эде тургустунуушкунуң эстафетазын хүлээп алыр аныяк салгал амгы үеде школаларда, училищелерде болгаш дээди өөредилге черлериниде кижи-аттинин турар. Ук салгалдың мөзүг-шынар талазы-биле кайы хире эки түүлдерин шингээдип алырындан база амыдыралдың улуг оруунче профессионал мергежилдин кайы хире билиглерин шингээдип алгаш киреринден бистин ниитилеливистин таартылгазы болгаш демократчыдылгазы база чурттуң салымчолу улуу-биле хамаржыр. Кремльдин Съездилер ордузунга декабрь 20-де ажыттынган улус өөредилгезиниң ажылдакчыларының Бүгү-эвилел съездизинин делегаттары өөредилгениң болгаш кижизидилгениң бүгү талаларын эде тургузарының телевиледдерин чугаалажып көрүп турар.

Делегаттар болгаш аалчылар эштер В. И. Воротников, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, В. А. Медведев, В. П. Никонов, А. Н. Яковлев, А. П. Бирюкова, А. В. Власов, А. И. Лукьянов, Г. П. Разумовский, Н. В. Талызин, О. Д. Бакланов оларны адыш часкаашкыны-биле уткуп алган.

Съездиниң ажылында ССРЭ-ниң улус өөредилгезиниң бүгү авеколарын телээлээн 5 муң ажыг делегаттар база ол ышкаш акы-дунма социалистиг чурттарының делегациялары киржип турар.

Залга чыылганнар СЭКП Төп Комитединин съездиге байыр чедириишкинин улуг кичээнгей-биле дыннаан. Ону СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүү, СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев номчаан.

Съезд удуртукчу органнарны соңгаан.

Чыылганнар Армениядагы болган чер шимчээшкининге өлген кижилерниң турасиаалын хүндүлеп ёзулаан.

«Гуманныг чорукту хөгжүдерин болгаш демократчыдылганы дамчыштыр өөредилгениң чаа шынарынче» деп илеткелди ССРЭ-ниң Улус өөредилгезиниң талазы-биле күрүне комитединиң даргазы Г. А. Ягодин кылган.

(СЭТА).

Сүт-Хөлде Бора-Тайга ортумак школазының башкылар коллективи чурттуң мурнакчы ажылдыг школаларының арга-дужжулгазын өөредилге база кижизидилге ажылынга ажыглаарынче улуг кичээнгейни салып турар.

Школаның өөредилге кабинеттерин чаартып, дерип, херектиг түүлдер-биле хандырган. Кичээлдерге ажыглаар көргүзүг материалдарын башкылар боттары кылып ап турар.

Школачыларны күш-ажыл кичээлдеринге хамыкшылары эки боттанып келген. Өөреникчилер хаваннарны болгаш шээр маллы естүрүп, оларны ажаап, чемгерип турарлар. Уруглар чайгы үеде ногаалларны естүргеш, ажаап алганнар. Мал чемнерин белеткээринге киришкен.

Башкыларның база школачыларның ажыл-ижин чогаадыкчы ёзу-биле башкарарынга (чурукта) школа директору Валентина Доорукпаевна Ондар шалыпкын болгаш тывынгыр, чогаадыкчы үлүүн киирип турар. Аныяк директор класстар аразынга чарыштыг калбартып, эки өөредилгеин, бижыг сагылга-чурумну хандырарын чедип алган. Ынчангаш Бора-Тайганың ортумак школазы ол районда эки ажылдыг школага саналып турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң комиссиязында

КЕЛИР ҮЕНИ БОДАП

Айыл-халаптыг чер шимчээшкининиң уржуктарын чайладыр ажылдарны кончуг дүрген, күженишкиниг болгаш берге байдалдарда чорудуп тура, келир үени бодап, кедизин бодап бүгү чүвени кылыр дугайында айтырыг уттундурбайн турар. Үрегдээшкинге таварышкан түүлдерниң хемчээлин тодарадырда-даа, катап тургузуп кылырда-даа келир үениң дугайында айтырыг уттундурбайн турар.

Чер шимчээшкининиң уржуктарын чайладыр ажылдарның ийиги үе-чадазы эгелээн. Ол үениң амгы бо хүннеринде хоорайларны болгаш суурларны катап тургузуп-шаан, чер шимчээшкининиң айыл-халавынга таварышкан кижилерниң салым-чолунуң дугайын кажан-даа утпайн, өлүм-чидимге таварышкан ол кижилериниң өлген-даа, дириг арткан-даа кижилерин тып алырынга дузалаар ажылды калбартып эгелээн. Бичии чаштарның төрээн ада-иезин, ада-иелериниң боттарының чаш оолдар, кыстарын тып алырынга дузалаарындан артык буянныг херек каяа турар. СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң комиссиязының декабрь 19-та болган хуралы информастыг бюллетеньин доңчузу-биле чугаалажып көөрү-биле эгелээн. Ындыг бюллетеньин Ереванда «Идегел», «Дилээшкин» деп эгелер-биле хей арынныг кылдыр парлап эгелээн. Оларда уругларның данзыларын, адрестерин, фото-чуруктарын, чагаалларын, оларның дугайын тодаралын бижээн түүлдерин, ада-иелериниң болгаш дөргүл-төрелдериниң сураглаан кижилерине хамаарыштыр киргеен чагыларын парлап турар. Дөргүл-төрел болгаш чоок кижилериниң тыпчып алырынга дузалапкы дег бүгү түүлдер дугайын хүнүүн халас үнер ол бюллетеньде парлап турар. Ону республиканың «Комсомолец» солуну, «Семья» дээр неделя санында үнер солуниуң журналистери комсомолдуң болгаш В. И. Ленин аттыг совет уругларын фондузунуң дузазы-биле үндүрүп турар. Бюллетень орус болгаш армян дылда үнүп турар, оон тиражы—100 муң экземпляр. Ону түгле Армениядагы эвес, а айыл-халапка таварышкан кижилерни хүлээп алган чурттуң бүгү хоорайларынга тарадыр.

Чер шимчээшкининге таварышкан черлериниң келир үениң иле-демдектери көстүүлеп кел чыдар. Ленинаканың хоорай ажыл-агыйы катап тургустунуп турар, ында автобус шимчээшкини доктаамал эгелээн. «Мосавтотранстың» автоколонназының чедип кээринин дугайында медээни Армениядагы автотранспортчулары улуг өөрүшкү-биле хүлээп алган. Ол колонна-биле кады алаан хей чаа «Икарустар» кээр. Колоннаны найысыладың транспортчулары айыл-халапка таварышкан районнарга бедек кылдыр чорудуп берген.

Чоокка чедир карангы турган Ленинаканда болгаш Спитак хоорайлар бүрүү-биле чыыттынган. Чер шимчээшкини болганының баштайгы хүннеринде бир кижиге хүнде 1,5—2 рубльдин аъш-чем продуктузун берип турган болза, ам ону 5,5 рубль чедир көвүдеткен. Айыл-халап болган черден 70094 кижини өскээр көжүрүп чоруткан, оларның 33053-ү бичии уруглар, хөрээженнер болгаш кырганнар. Оларны чурттуң эң эки дыштанылга черлериниде сайгара тургускан.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орлакчызы Ю. П. Баталин ажылчын хуралга чүве чугаалаан, Ленинаканы, Спитакты база ол ышкаш Кировакан-ның үрелген районнарын чаарты тударының талазы-биле телевиледдерин тургузар ажылдың дооступ турарын дыннаткан болгаш эде кылыышкынын онзагай түүлдеринге доктаанган. Чижээлээрге, чаа кылыр тудуларның чер шимчээшкининге улур туржуп шыдаарын болгаш оларга национал хевирин хевээр арттырарын ол онзалап демдеглээн. Келир четверте ук телевиледдериниң чамдыызын республика телевидениезинин болгаш солуннарының дузазы-биле хей-ниитиге таныштырарын планнаан.

Дүрген шинтпирлээр ужуруг чамдык айтырыгларны хуралга чугаалашкан. Чер шимчээшкининиң уржуктарын чайладырында эң чугула айтырыг болза вагоннардан чүүктү дүрген дүжүрери болур. Чүүк дүжүрер ажылдарга солчуп ажылдаар үш эолчегин тургузарын, чүүктерин сайгарарынга будуруулгелериниң чер кырында болгаш иштинде оруктарын ажылаарын, демир-орукчуларның, транспортчуларның болгаш чүүк алыкчыларының ажылын шынгыы таарыштырарын бир хонук бурунгаар тургустунган тускай штабка даскан.

Айыл-халапка таварышкан районнарда эпидемиологтуг байдадды комиссия шынгыы контрольда тудуп турар. Агроүлетпүркүрком ажылдың кол уг-шинин кедээже угландырган, санитар камгалалын күштелдиреринин болгаш гигиена ажылдарын чорударын дүргедедирин эвилелдің болгаш республиканың Кадык камгалал министерстволарынга даскан. Кедээде үрелген чурттарга бажыңнарының болгаш фермаларның бузундуларын аштап-арыглаар ажылдың кончуг оожум чоруп турары демдеглеттинген. Районнар төптериниң чоогунга үр турбайн, эң ыракка черлерге барып ажылдаарын, ол черлериниң човунга дузаны чедиреринин СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң комиссиязы эвилелдің болгаш республиканың Агроүлетпүркүркомнарындан шегээн. Кедээде тудугларны катап тургузар ажылдарының базазын бызыглаар, Армениядагы кедээ суурларынга дузалажыры-биле эвилелдешкен республиканың Агроүлетпүркүркомнарынга тургускан эки турачы отрядтарны самолет-биле дүрген экээринин талазы-биле хемчеглер хүлээп алдынган.

Даштыкы күрүнелерден кээп турар дузаламчыны хүлээп ап турарын организастаанының болгаш чер шимчээшкининиң уржуктарын чайладырынга дузалажып ажылдап турар даштыкы специалистерниң ажылының дугайын ССРЭ-ниң даштыкы херектер министринин орлакчызы В. М. Никифоров чугаалаан.

Иштики херектер органнарының ажылдакчылары болгаш шериг албаннылар боттарының хүлээгелин күүседип база бузундулар аразындан кижилерни казып уштуп ап турган, сак-хөө органнарынга 10 миллион рубль хире өртек-үнелиг түүлдерин болгаш акшаны дужаап бергенин ССРЭ-ниң иштики херектер министрининиң бирги орлакчызы В. П. Трушин дыннаткан. Айыл-халап болган черлерде ниити байдал эки. Кижилер организастыг болгаш медереддиг чоруун көргүзүп турар.

Оон-биле чергелештир «Карабах» дээр комитеттин удуртукчуларының боттарының ажыл-чорудулгазын түгле митингилер, ажыл соксадыышкынары организастаары база хоп-нүгүл тарадыры-биле кызыгаарлавайн турарын көргүзүп турар фактыларны көвүдеп турарын ол дыннаткан. Комитеттин удуртукчулары республиканың янзы-бүрү районнарынга барып, чон ортузунга хоп-нүгүлдү таратпышаан, кижилерни чурттаан орган бажыңнарындан үндүр ойлаткаш, оон соонда ол бажыңнарны ерттедир чоруктарны организастап турган. Комитеттин активистери боттарының ажыл-чорудулгазын ам-даа соксатпаан. Олар башкыларны, студентилерни болгаш өөренип турар аныяктарны кол күш кылып алган. Партия болгаш комсомол органнарының тодаргай, бадыткалдыг ажыл-чорудулгазын оларга удур тургузар херек.

Таарымча чок түүлдерин ажыл эртери, ниитилелдің бүгү утаан-сарыылдыг күштерин мөөнээри, чурттуң улустарының найыралының болгаш бот-боттарынга дуза кадар хөөнүүнүң ачызында чер шимчээшкини болган зонада хоорайларны болгаш суурларны катап тургузуп турар ол хөөнүү быжыглаары — бо бүгү түүлдер келир үедеги тургузукчу түүлдердир.

Н. И. Рыжковтун даргалап эртиргеин чөвүлел хуралынга Н. Н. Слюньков, Д. Т. Язов, Армениядагы Компартиязының ТК-зының бирги секретары С. Г. Арутюнян олар киришкен.

* * *

Хүнүүн ийиги чартыында Н. И. Рыжков биле Н. Н. Слюньков Ереванны эргип кээн, садыг бүдүүлгелеринге чораан, ниитиниң чеменилгезин канчаар организастааны-биле таныышкан. Ажыл-агый механизмин эде тургузуп турар үеде рынокту бедик шынарлыг барааннар-биле канчаар долдурарының дугайында чугаа болган. Республиканың чиик үлет-пүрүнүн кылыглары, ылангыя идик болгаш трикотаж аймаанга негелде улам улгадып турар. Ассортиментиин калбартырынга кооператив бүдүүлгелериниң үлүү дыка өөүп турар. СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң комиссиязының бежингүнүнде чораан «Масис» фирманың идик магазининде ол үлүг ниити бөраан саарыгазының 15 хуузун эолеп турар.

Ынчалза-даа садыг бөартактарының чапынга-даа, хоорайга чоруп-даа турган, ереванчылар-биле чугаа республиканың болгаш бүгү чурттуң кол сагыш салыр үүлүнче — чер шимчээшкининиң уржуктарын дүргеи чайладырынче катап-катап эглип турган. Ленинаканга, Спитакка, Кироваканга болган үрелиишкиннерни нарыысылалдың чамдык чурттакчылары көрбээн болгай. Айыл-халаптың төвү болган ол черлерде байдалдың кандызын чугаалап бөөрин комиссия кежигүнериниден дилеп турганнар.

— Бир-тээ силерниң-биле чугаалажыр үе тып алганывыста байдал экижип турары ол деп санап болур — деп, Н. И. Рыжков харылаан. — Дилээшкин ажылдары дооступ турар. Демир-оруктун үрелген участогун кылган соонда тудугнун авр техниказын, эки турачылар отрядтарын сөөрткен үр маанаанывыс эшелоннар чедип келген, ол эки турачылар хоорайларны болгаш суурларны катап тургузарын удавас эгелей бөөрлер.

Чаа хоорайларның хевири кандыг болурун студентилер сонуургаан. Спитакка хамаарыштыр СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң комиссиязы ол айтырыгны эртемденнер болгаш инженерлер-биле чугаалажып көргеш, хоорайны каяа тургузар дугайында түнел шинтпир ам-даа үлдээп алдымаан: Спитак улуг-улуг хорум даштар кырында турган хоорай болган, оон адаа-биле чер картының ханы ийи тин беллирлешкен.

Дуза көргүскени дээш өөрүп четтириишкиннин сөстери беседаны болганчок-ла үзе кирип турган. Кижилер холдарын тутчуру-биле сунуп, Михаил Сергеевич Горбачевка чүректин ханызындан байыр чедирерин дилеп турганнар. Москвачыларга, тбилисижилерге, ставропольчуларга, саратовчуларга — айыл-халаптың баштайгы шактарында дуза көргүзери-биле дораан келген бүгү кижилерге өөрүп четтиргенин илергейлеп турар.

Улуг назылыг ереванчы Н. И. Рыжковка мынча дээш 44 чыл бурунгаар мен Севастопольду хостаан кижилер-биле кады чораан мен, а мээн төрээн Армениямдан айыл-халапты чайладыр дээш бүгү чурттуң туржуп турарынга сеткилим таныындан өөрүп четтирим. Кандыг-даа халапты кады чайладып шыдаар бис.

Кежээ Ереванга совет болгаш даштыкы журналистер-биле парлалга конференциязы болган. Анаа Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, Ю. Д. Маслюков, Д. Т. Язов, Армениядагы Компартиязының ТК-зының бирги секретары С. Г. Арутюнян, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орлакчызы Ю. П. Баталин олар киришкен.

(СЭТА).

ЧЫЛДЫЫН КҮҮСЕТКЕШ

ЧАДААНА. (Телефон-биле). «Чыраа-Бажы» совхозтуң Дөй-Терек сүт-бараан фермазының коллективи он ийиги беш чылдың үшкү чылын күш-ажылчы чедишкиннер-биле доозун турар. Ында аныяктарның дагдыныкчызы, коммунист Севилбаа Ховалыг бо чылын 30 тонна сүт саар турган ону 38 тонна кылдыр күүсеткен.

Хоочун саанчының арга-дужжулгазын дамчыдып берип келгени аныяк комсомолчу саанчылар Урана Монгуш, Эремаа Ооржак олар база чылдың планын хуусаадан эрте күүседип, 1989 чылдың үлүүнде ажыллап турарлар.

Виктор ХОВАЛЫГ.

БЕДИК СОРУЛГА

Таңдыда «Сосновское» дужжулга-бүдүүлге ажыл-агыйының төп сүт-бараан фермазының коллективи мурнакчы, үш мунчу саанчы Намзармаа Донгакка 1988 чылдың планын хуусаадан эрте күүсеткен дээш байыр чедирген.

Хоочун саанчы Намзармаа Кокпаевна аныяктарга арга-дужжулгазын дамчыдып берип чоруур. Оон уруу Ольга Болат-ооловна инектен-не дөрт муң килограмм чедир сүттү саап ап турар.

Ферма коллективи чылда бир саар инектен үш муң килограмм сүттү саап алыр, чыл планын хуусаадан эрте боттандырар сорулганы салгаш шудургу ажылдап турар.

Вячеслав МОНГУШ.

ПАРТИЯНЫҢ XXI ОБЛАСТЬ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫНЫҢ АЖЫТТЫНАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Партияның XXI область конференциязы 1988 чылдың декабрь 23-те эртенгиниң 10 шакта хөгжүм-шии театрынга ажыттынарын конференцияның делегаттарынга СЭКП обкому дыңнадып тур.

ПАРТИЯНЫҢ XXI ОБЛАСТЬ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫНЫҢ ДЕЛЕГАТТАРЫНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Конференцияның делегаттарының бүрүткелин декабрь 22-де эртенгиниң 9 шактан кежээниң 8 шакка чедир СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга чорудар.

Телефону — 3-34-46.

СЕМИНАР

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Тываның девискээр болгаш национал-девискээр соңгулда округтарының округ соңгулда комиссияларының даргаларының семинары болуп эрткен. Тыва АССР-ниң Дээди Соведениң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар семинарны ажыткан болгаш күрүне болгаш ниитилел амыдыралын демократчыдарының байдалдарында ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларын эрттирер талазы-биле округ соңгулда комиссияларының болгаш улус депутаттарының Советтериниң соңгулдаларының дугайында чүве чугаалаан.

Семинарның киржикчилери соңгулдаларны эрттирер талазы-биле боттарының сапаалаарын база солушкан.

(Бистин корр.).

ХУРАЛ БОЛГАН

РСФСР-ниң Дээди Соведениң Президиумунуң хуралы Москвага декабрь 19-та болган.

ССРЭ-ниң Дээди Соведениң он бирги чыыжының эолчег чок он ийиги сессиязының ажылының түүнелдериниң дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. СЭКП ТК-ның ноябрь (1988 ч.) Пленумунуң, ССРЭ-ниң Дээди Соведениң сессиязының шинтпирлерин Россия Федерациязының ажылчы чоннары түүлдүзүнүп-деткээн болгаш олар ону чурттуң политиктиг реформазын боттандырып чорударынга, күрүне эрге-чагыргазының дээди органнарын эде организастаарынга, Советтериниң бүгү системазының ажыл-чорудулгазын сайзырангайжыдарынга практиктиг чугула базым кылдыр көрүп турар.

Республиканың улус депутаттарының Советтери реформаның баштайгы үечадазының практиктиг сорулгаларын шинтпирлээр талазы-биле, хамыктың мурнунда ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларын чорудар, соңгулда чорудулгазының демократчыдылгазын хөгжүдер талазы-биле эн улуг кичээнгейни үндүрер ужуруг деп хүлээп алган доктаалда онзалап демдеглээн.

Бодунга чагырткан девискээринге социал-культура тудуун шинтпирлээринге Новгород хоорайның улус депутаттарының Советтериниң ролюн бедидер дугайында айтырыгны Президиумнуң хуралынга чугаалажып көрген.

РСФСР-ниң Дээди Соведениң Президиуму республиканың Конституциязынга өскерилгелер болгаш немелделер дугайында, РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында болгаш чер-чер Советтеринге депутаттар соңгулдаларының дугайында РСФСР-ниң Хоойлуларының төлевиледдерин белеткээр Президиумнуң комиссиязын тургускан.

Өске чамдык айтырыгларны база чугаалажып көрген.

Армениядагы чер шимчээшкининиң уржуктарын чок кылыр талазы-биле ажылга Россия Федерациязының кижилгезиниң дугайында информацияны дыннаан.

Хуралга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, РСФСР-ниң Дээди Соведениң Президиумунуң Даргазы В. И. Воротников чүве чугаалаан.

(СЭТА).

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының салган эң чугула сорулгаларының бирээзин— аъш-чем айтырыын шинтпирлээр талазы-биле ажылды РСФСР-де чайгылыш чок чорудуп турар. «Аъш-чем барааннарын бүдүрерин көвүдедир болгаш 1988—1990 чылдарда РСФСР-ниң чурттакчы човун оон-биле хандырарын экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалды 1988 чылдың октябрь 28-те РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели хүлээп алган. Ында аъш-чем бүдүүлгезин естүреринин программазын тодаткан.

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели декабрь 19-та болган эолчеглиг хуралынга 1988 чылдың ноябрь 14—15-те Орёлга болган чөвүлел хуралдың негелделеринге болгаш салган сорулгаларынга дүүштүр хүлээп алдынган программаны боттандырып чорудар талазы-биле практиктиг херектерин дугайында айтырыгны чугаалажып көрген.

Хуралга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. В. Власов чүве чугаалаан.

(СЭТА).

Акы-дуңма армян улуска

КҮЗЕЛИМНИ ИЛЕРЕТТИМ

Армян улуска коргунчуг айыылды таварыштырып, улуг когаралды болдурган чер шимчээшкининиң дугайында дыннадыгны республиканың ажылчы чоннары ханы кажыдал-биле хүлээп алган.

Мени Билчук Белзеновна Кажин дээр. Каа-Хем районда Бүрен-Хем суурда ясли-садта кижизидикчилен ажылдап турар мен.

Чер шимчээшкининге адаеаин оскунгаш, өскүс калган оол биле уругну азырап алыр күзелимни илередип тур мен. Бодумнуң уруг-дарым чок, оларны чурттуң төлептир хамаатылары кылдыр кижизидип өстүрер мен. Мээң адреезим: Каа-Хем район, Бүрен-Хем суур, Зеленая кудумчузу 19, квартира 2.

Билчук КАЖИН.

КЫРГАННАРНЫҢ ӨМҮНЭЭЗИНДЕН

Армян ССР-де болган айыыл-халапты дыннаан, Кызылда хоочуннарның бажын-интернадының чурттакчылары кандыг дуза чедирер дугайында хуралга чугаалашкан бис. Кижи бүрүзү бодунуң шаа-биле дузаламчы чорудар талазы-биле хемчегерни ап эгелээн.

Боттарывыстың хире-шаавыс-биле 760 рубльди 700412 агар санче шилчиттивис, И. И. Евдокимов — 200, Д. И. Бадрина — 200, З. И. Наливайко — 150, З. Л. Доржу, Д. Даржаа, С. С. Чалбан — 20-20 рубльди шилчиткен.

Акы-дуңма армян улуска дуза чедирер талазы-биле ажыл ам-даа уламчылап турар.

Ондар ДУДЕРААА.
Парторг.

Партияның область конференциязына уткуштур: саналдар, бодалдар

ЧУГУЛА АЙТЫРЫГ ДЕП БИЛИР МЕН

Күш-ажылдың сагылга-чурумун экижидер, ажыл шагын чөп ажыглаар айтырыгларның чугулазын билир бис. Ол талазы-биле ажыл коллективтерге бир кезек үеде аажок шыңгыы чоруп турган болгай. Ажылдакчы кижиниң ажыл шагын кайчаар сагын турарын доктаамал хынап турган. Ажыл-агыйның чаа байдалдарында коллектив кежигүннериндеи негелде улгаткан болгай, кижилериң ажылга хамаарылгазы көзүлдүр-ле өскерлип турар. Шак ындыг байдалда ажылдың шак, минута бүрүзү үнелиг болуру чугаажок. Дыка хөй коллективтерде ол айтырыг чогумчалыг тургустунган. Ынчазажок эскерип чоруурга, чамдык черлерде бо ажыл элээн сулаяан хире. Анаа хамаарыштыр мындыг түүлдү маңаа бижиир бодап турар мен.

«Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчын кооперациязының магазиннериңе бараан киноген үеде, садып алыкчылар дыка хөй болур. Оочурда турар кижилер барык шупту херээженнер болур чүве, колдуунда-ла ажылдап турар кижилер боор. Ажылын кааткан, мында турары ол. Ол аразында, оочурда турар ажылдакчыларга албан херээ-биле херектиг кижилер оларның ажылдаар черинге кээп болгай. Ындыг таварылгада, маңаар апаар-дыр. Ажыл шагында хууда херээн кылып ап чанчыккан ол кижилерге хамаарыштыр удуртукчулар чүүү бодап турарыл?

Ол ышкаш ажыл хүнүнде массалыг шеф организаттаар, хуралдарны ажыл шагында эрттирер чоруктар бар. Ону дараазында фактиле бадыткап көрейн. Совхозтуң ажылчын кооперациязының удуртукчулары бо чылдың ноябрь 15-те, вторник хүнүнде, девискээр апталгазы чорудуп, шеф организастаан. Ынчангаш бухгалтерия ажылдакчылары, склад эргелекчилери конторада ажылдаар черинге олурбаннар. Ажылчын кооперациязының белеткел конторазынга эзт дужааган ийи малчын саткан эдиниң өртээн ол хүн ап чадашкан. Шеф дээш кассир акша хүлээп ап ыыдавайн барган, чай чок, алдынмаан. Акша маңаан малчыннар база ол хүн ажыл чок болган. Чүде бо таварылганы безин ап көөрге, ажыл шагын чөп ажыглавас деп чүве ажылышке кайы хире шаптыктыдыр. Ам ындыг байдалды аңаа деннештир чугаалап көрейн. Ажыл хүнүн долузу-биле шын ажыглап турар улус — совхозтуң бухгалтерия ажылдакчылары деп билир мен. Аңаа ажыл хүнүнүң кайы-даа үеазинде келир болзуңарза, херектиг келгеи кижилерге албан ужуражыр силер.

Бир коллективке чеде берген, хереглээн кижизи ажыл черинде чок боорга, кайнаар барганын сураглап айтырарга, чамдык харыысалгалыг ажылдакчылар безин билбес боор таварылгалар бар. Ындыг янзылыг түүлдерден уштунар болза эки. Черле ынчаш коллектив бүрүзү ажыл шагынын шын ажыглалын чедип алыр сорулганы бодунуң мурнунга салыр ужурлуг. Ол айтырыгны чер-черге чогумчалыг тургузар болза эки.

Оолчукай МОНГУШ.
Чөөн-Хемчик район.

ДУЗА ЭВЭЭШ

Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының Бүгү-эвилел конференциязы ук организацияны үндезилеп тургускаш, оон уставын хүлээп алгандан бээр ам ийи чыл ажып турар.

Партия, профэвилел, комсомол, Советтер, еске-даа хөй-ниити организациялары-биле демнежип алгаш, бистиң Тожу районда хоочуннар чөвүлелдери чамдык ажылдарны кылып келген. Ынчалза-даа ажылды чогум канчаар углап-шиглеп организастаза эки? Бо талазы-биле биске бөтүг дуза эвээш, арга-дуржулгавыс чавыс болуп турар. Ынчангаш ук организация бодунуң мурнунда сорулгаларны ыракта чедир күүсетпейн келген. Партия организацияларының талазындан оон ажылын база ёзулуг холга алза эки.

Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының организациязының ам удавас болур отчёт-сонгулдалыг хуралдарын, конференцияларын баш удур белеткеттиг, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының негелделеринге дүүштүр эрттирее эки деп бодаар мен. Бистиң маңаа эткен тургузукчу хуралдар, конференциялар ышкаш далаш, ёзу барымдаалаар чорукту болдурбазы күзенчиг.

Отчёт-сонгулдалыг хуралдарга хоочуннарның калбаа-биле киржирин хандырар. Оларның үнелиг санал-оналдарын дыннаар. Хоочуннар организацияларының сонгулдалыг албан-хүлээлгелеринге идепкейлиг, арга-дуржулгалыг хоочуннарны, ажылды организастап ыыдаар эштерни шилип алгаш сонгуур болза эки. Хоочуннар организациязы база салгал уламчылалдыг болуру күзенчиг. Ынчангаш чаа пенсия азы четкен, чон-биле ажылдаар аргалыг эштер-биле хоочуннар организацияларының сонгулдалыг албан-хүлээлгелерин четчелээри чогумчалыг деп бодаар мен.

Василий ТАМДЫН-ООЛ.
Тожу район.

ХОЙЖУНУҢ ЧЫМЫЖЫ

• арга-дуржулгадан, харыысалгадан, аңаа дузадан хамааржыр •

Бистиң республиканың малчыннарында шээр мал кадарчылары эң-не хөй. Амгы үеде олар 154 бригадада 2381 коданнарда ажылдап, чурттап турар. Декабрь 1-ниң медээзи-биле алырга, бисте 960401 хой, өшкү бар. Түүске онаштыр республика бо чылын 74 анай-хураганны камгалап алган. Бо талазы-биле Эрзин, Тес-Хем районнар түүгээр эки көргүзүүлериг болган. А Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик, Каа-Хемниң ажыл-агыйларының көргүзүглери 63—66 анай-хураган болган.

Чыл кандыг-даа берге болза, шээр малдан хөй орулганы ап болурун бистиң чамдык ажыл-агыйларывыстың дуржулгазы бадыткан келген. Ол дугайын ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг, «Мөгеп-Бүрен», «Торгалыг», «Эзрбек» база өшкү ажылдыг чаа тургустунган совхозтарывыстың дуржулгазындан көрүп болур.

Ажылга чедишкин хамыктың мурнунда ында кижилерден хамаарыжыр. Бо чылын 21 малчын 100 хой, өшкүден 100, а 11 кижи оонда хөй анай-хураганны камгалап алган. Ол ышкаш 90-дан 98 чедир мал төлүн түүске онаштыр алган бригадалар бар. «Революцияның чалбыжы» совхозта И. Сафонов, «Мөренден» О. Намдал, «Бардыктан» Э. Хертек, «Тиилелгеден» Т. Бавыл, С. Тока аттыг совхозтан Д. Тордаа, ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтан Т. Салчак, «Мөгеп-Бүренден» И. Тарын-Базыр, «Бай-Талдан» О. Салчак, «Х Улуг хурал» совхозтан А. Содунам болгаш өскелер-даа доктаамал бедик түүнелдерни чедип ап келген. Оон чылдааны үүдел? Бедик харыысалгада, арга-дуржулгада. Болар үр-үениң дургузунда малга ажылдап келген болгаш улуг дуржулгалыглар, а кол-ла чүве олар мергежиниге бердинген, ээ-харыысалгалыг. Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры И. П. Сафонов хой кажаалыче өске кижи безин киирбес, мал варый боор дээр, а оон аңгыда мал төрүп турар үеде дузалакчыны, сакманчыларыда үргүлчү хой арааныга турар кылдыр негээр. Бедик харыысалга болгаш ажылды ээ ёзу-биле көөр деп чүве ол-дур. Оон коданы арыг-силиг. Шынап-да, кайы хойжу канчаар ажылдап турарын оон коданындап-ка чазыг чокка билип ап болур. Кежээ кижиниң аал-коданының девискээри безин арыг-силиг турар. ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозта Тас Айызанович Салчактың коданында хамык-ла чүве эмгесескелиг, ёзулуг малчын-дыр дээрзин коданга келген дораан-на кижи билип аптар.

Шээр мал коданында сери кажаалар турар ужурлуг. Өвүрүн, Бай-Тайганың, Мөңгүн-Тайганың, Барыын-Хемчиктің, Сүт-Хөлдүң малчыннары ыыштатга кежүп келгеш, хой, өшкүзүп аңаа туркузар. Арыг агаарга малдың дүгү эки болур, деритпес, шыгывас, үзап өзер. А чогум соок үеде чылыг кажаадан хойну үндүргеш, сери адаанга база дерин кевире дыштавдыргаш, оон одарже үндүрер. Аңаа малды чемгеррде база эптиг. Оон аңгыда чылыг үеларде улгады берген хураганнарны келери-биле кады сери адаанга тургузары чогумчалыг.

«Тиилелге» совхозтуң чамдык коданнарында самокормушкаларны кылган. Ол түл дээрге, сигенниң хоюу безин төгүлбес кылдыр таарыштырган сава: узун маңзаардан коошпалар кылып каан. Хой сигенни ап ынирде эптиг кылдыр шаарартып каан. Сигенниң хоюу черже дүшпес, коошпаның дүвүнге артып каар. Эткен чазын республиканың «Чүсүү-малчын» клувунуң кежигүннери ол коошпаларны Татьяна Иргитовна Бааныдың кыштаанга көргеш, дыка эптигдир деп саваннар. Ол-ла малчынның коданында бир эптиг түүл болза, хойну суггарарда, баалыныг улуг тавактарны ожуктай каккан өргеннерге тургузуп каар. Аңаа чавыс черде саваларга ону кударга, мал сүзүп, төп кааптар болгай. Оон аңгыда сиген, саваң база холумакдаа чемнерни салыр деспилер, онгачаларны черден бедик турар кылдыр азып каары чугула. Ынчан ону мал база кырлап, са баспас.

Ам удавас хой массалыг төрүп эгелээр. Ол дээрге эңне харыысалгалыг болгаш чай-шөлүн чок ажыл болгай. Аңаа түүле малчыннар эвес, харын ажыл-агыйларның удуртукчулары, специалистери баш бурунгаар белеткенир херек. Хамыктың мурнунда сакманчыларны эвилелден чорудар, хой ооллаашкыныга белеткелди өйшаанда хынаар, дем чок кадарчыларга шефтээшкиннерни организастаар, мал чемниң рационун баш бурунгаар санап кылгаш, ону коданнарга чедиргеш, канчаар, чежени чарыгдаарын малчыннарга шуут айтып бергеш, оон чарыгдалын контрольдаар херек.

Хой ооллаашкынының үезинде аптечкадан аңгыда эңне чугула эмнерни база-ла баш бурунгаар чедиргеш турар. Мал эмнелгезиниң ажылдакчылары мал төрүп турар үеде хойжу кижиниң пемей кылыр ажылын ыяк айтып берип, эргежок чугула түүлдер-биле ыяап-ла хандырар.

Чамдык хойжулар болза, чаш хураганны азыраарынга, эмнээринге өл база борбакдаа аажыны, агыны, артышты, сара-ыышты, муқ-бүрүүү болгаш өске-даа эм оттарны база ажыглап турар апарган. Чүгле эм оттарны чуларда, камныг болур херек.

Ажылды кылып турган өөренир, частырыгларны катаптавазы-биле эрткен чылгы түннелин сайгарар, чедишкиннерин улам быжыглап, четпестериниң болган чылдааның ыяк өөренип көргеш, ону болдурбас херек. 1988 чылдың түүнелинде ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтан К. Саян, «Дец-Терезиниде» А. Ооржак, «Х Улуг хурал» совхозтан О. Байкара, «Шамбалыгдан» И. Монгуш оларның удуртукулааны бригадалар чүс өшкү, хойдан 30-деи 53 чедир анай-хураганнарны алгылаан. Моон чылдагааны үүдел? Малчыннарның боттарында база совхозтарның удуртукчуларының, специалистериниң хынала-контроль негелде чогунда, малчыннарынга болур-чогуур дузаны чедирбээнинде-дир. ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң Тоолайлыгда өшкү бригадазының көргүзүглери ам улаштыр-улаштыр куду — 1988 чылда 100 өшкүге онаштыр үүгле 30 анай алган. Бо дээрге республикада эң кудуку көргүзүг. Оон бир чылдагааны — көш-хин азрыы деп азрыгда. Бо дугайын солунга база авторлар аажок дүвүрээзин-биле бижип турдулар. Оон бир чылдагааны болза бүдүрүкчү малдың шынар чогунда. Ынчангаш ук бригадада хуналарны солуур үе келбээн бе? Амгы ындыг бөйдал-биле турар болза, ук совхозтуң өшкү бригадазындан мал артар бе?

Бистиң республикада мал ажылында бир берге айтырыг — кадрлар чедишпеан. Ниитизи-биле бөгүн бисте шээр малда 4511 малчын бар. Оларның үүгле 5,1 хуузу 30 хардан аныяк кижилер, а 55 хардан еру 16,8 хуузу болуп турар. Моон алгаш көөрге, кадр айтырыы дыка бергедир. Аныяктарны мал ажылынче эвилелдээринге бир берге үүл — ажыл төлевирининң эвээжи. Ону шиитпирлээринің эптиг аргазы — өг-бүле, эң ылангыя аренда керээзи. Сан-медээден алырга, бисте өг-бүле керээзинче дыка-ла хөй малчыннар кирген. Ынчалза-даа ында чедир организаставаан, ёзу барымдаалаан үүлдер кайы хөй. Керээ-биле ажылдаарын специалистер тайылбырлап бербезинин дугайында ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң № 3 бригадазының хойжузу Татьяна Салчак редакцияга хомудан бижээн. А «Саян» совхозтуң Сесерлиг салбырының аныяк хойжузу А. Ноччаттың өг-бүлези керээ-биле ажылдап турар. Ынчалза-даа салбырның специалистери саваашкынны шын эвес чоруткан дугайында хомудалың редакцияга бижээн. Ону хынап көөрге, шынапла, частырыгларыг болган. Аренда керээзи эң-не деп шилгелиг арга ол. Ынчалзадаа ажыл-агыйларның специалистери безин шээр мал кадарчыларын олче шилчидериниң аргазын мынчага чедир эки-ле билбейн турар. Бо талазы-биле малчыннарга улуг дуза, шуут-ла өөредилгеге хереглээр помчуган херек. Бо чылын харын Тыва АССР-ниң Агроулетпүркүркомунуң бөлүк ажылдакчылары «Хойжуларга сүме» деп 60 хире арынныг помчуганны белеткеп үндүрген. Ынчалза-даа ында өг-бүле база аренда керээзиниң дугайында чүү-даа чок.

Мал ажылынга чедишкиннерни чедип алыр диве, база-ла ында кижилерни чаа арга-дуржулгага ыяк өөредир херек. Аренда керээзи-биле ажылдаксап турар малчыннар хөй. А олар ындыг керээни канчаар чарар ужурлугул, өг-бүле керээзинден ылгалы үүл, кандыг-кандыг артык үүлдерлиг болурул? Мону хойжуларга, өшкү кадарчыларынга өөредир, тайылбырлаар херек.

Бо чылын республиканың Агроулетпүркүркомну шээр мал коданнарын зоотехникиг чурум ёзугаар ангылаар талазы-биле конкурсту чарлаан. Районнардан келген медээлер-биле алырга, Танды, да С. Тока, Тес-Хемде «Чодураа», «Кызыгаар», Эрзинде Ленин аттыг, Чөөн-Хемчиктө «Чыраа-Бажы», Өвүрде «Кызыл тук» база «Коммунизмче орук» совхозларда чамдык ажылдар кылдынган. Ол конкурстуң түүнелин үндүреринде Агроулетпүркүркомон ам материалдарны белеткеп турар. Шынап-ла, коданнарны хевирлээри дээрге, чедишкиниң бир кол үндезини.

Бисте хой ажылында шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар хөй. Бо талазы-биле тускай конференция, чөвүлел хурал эрттирер дээн база саадан турун берген. Ону хойжулар база маңаа турар. Оларның чымыштыг ажылы хөй-ле түүлдерден, хөй-ле кижилерден саза дорт хамааржыр.

Көгел ПРГИТ.
Агроулетпүркүркомнуң хой ажыл кылдызының улуг зоотехники.

«Россия» совхозтуң Төп СБФ-ында коммунист Суван Сергеевна Кара-кыстың чаңгыс чер-чурттуглары хүндүлээр. Оон коллективи 1988 чылда күрүнеге сүт садарының планын октябрь айда-ла ажыр күүсеткен. Бо чедишкинде коммунист С. Кара-кыстың үлүү улуг.

ЧУРУКТА: С. С. КАРА-КЫС.
Анатолий МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

УТТУНДУРГАН ЭДИЛЕЛДЕР

Бистиң «Ак-Туруг» совхозтуң хойжулары чаңгыс өг-бүле — Ирина Данзырың биле Алдын-оол Байлак-оол олар бот-орулга-чарылга үезинде аътты тергелеп, шанактап ажыглап турарын көөрге магалыг. Бо малчынларның дуржулгазын совхозтуң өске улузу ажыглавайн турары әлдептиг. Чижээ, печка салырынга херек дой-довурак соортүрде, ыяап-ла автомашина азы трактор херек дээр. Аңаа чеже хире артык кывар-чаар материалдар үнерил? Мурнунда «Ак-Туруг» совхоз салбыр турда, аът күжүн база терге-шанакты эки ажыглап турган бис.

Саян ындында аът күжүн ажыглап турарын бо-ла көрүп болур. Иркутскиде болгаш Украинаның Броды хоорайында аът күжүн аъшчем, бараан дажыглаарынга ажыглап турарын эскерип көрген мен. Биске Шагаан-Арыг, Чадаана, харын Кызыл хоорайга безин аътты түүгө ажыглап болбас бис? Аът чокта терге-шанакты, а олар чокта аътты канчап ажыглаар боор. Бистиң совхозта чылгы-даа, аттар-даа бар. Оларның колдуунда бараанын көөр-дүр бис. Бистиң специалистеривис малчыннар кезиирде, машинатехникадан халбактанмышаан хевээр. Ынчангаш мурнакчы малчынывыс коммунист Ирина Данзырың районнуң партия конференциязынга база солуннарга-даа аътты ажыглаар, терге-шанакты ажыглаарын каш удаа саналдап, малчын өөрүн, специалистерни, удуртукчуларны кыйгырып келди. Бисте өг-бүле керээзинче кирген малчынларның коргла чарыгдалы транспорт ажыглалы болур-дур. Аътты ажыглап тургаш, ону эвээжедириниң аргазы черле бар.

Аъттың дериг-хереклелдери бисте эвээжи шын. Ынчангаш боттарының хиреша-биле ону совхозтарга азы райүлетпүр комбинаттарынга база кооперативтергедаа кылып болгу дег. Шаанда бистиң черге мал эмчизи Павел Дмитриевич Васильев деп кижи турган. Аъттыг, шанактыг малчыннарга барып, хоидур-хүнзедир оларга дузалажып, мал эмнеп чоруп турган кижи.

Аът мунуксавас, терге-шанак ажыглаксавас чорук дээрге, азырадыкчы хөөн, чалгаа чорук деп, дорту-биле чугаалаар херек. Эки дуржулганы ажыглаар болгай, А бистиң совхозта Ирина Данзырын биле Алдын-оол Байлак-оол оларның бо талазы-биле көргүзүп келген эки түүлү бар-дыр. Ону нептередири-биле малчыннар боттары база ажыл-агыйның удуртукчулары, специалистер-даа түүге бодавайн турарыл? Бот-орулга-чарылга дугайын түүгле чугаалаар эвес, ону харын херек кырынга боттандырар дээш бичин-даа болза ажыктыг арга-биле ажылдаар ужурлуг эвес бис бе? Бисте ам бензин төнген, масло-үс төнген дээр таварылгавыс кайы хөй. Ынчангаш боданыылынар, черле шимчеп көрээлиңер.

Янчап БҮРБҮ.
Ак-Туруг совхозтуң чолаачызы.

ТӨЛЕВИЛЕЛ

ССРЭ-ниң хереглекчилер ниитилелдериниң дугайында

ЧИЖЕК ДҮРҮМ

ССРЭ-ниң хереглекчилер ниитилелдери* болза бараннарның болгаш ачы-дузаның хереглекчилери болур хамаатыларны боттарының эргелерин болгаш эрге-ажыктарын кады камгалаар сорулгазын каттыштырып турар эки тура, бот-тускайлаң, бот-башкарылгалыг хөй-ниити организациялары болур.

Ниитилелдер ССРЭ Конституциязын, совет хоойлуларны болгаш бодунуң Уставын (Дүрүмүн) удуртулга болдуруп турар.

1. ХЕРЕГЛЕКЧИЛЕР НИИТИЛЕЛДЕРИНИҢ КОЛ СОРУЛГАЛАРЫ

— Чоннуң хереглелиниң шынарлыг бараннарынга болгаш ачы-дузага, хандырылганын бедик культурёзынга оларның негелдезин хандырары-биле хереглекчилериң эргелерин болгаш дүрүм ёзугаар эрге-ажыктарын хөй-ниитиниң камгалаарынга, хереглекчилериң эрге-ажыктарын күрүне болгаш ажыл-агый органнарынга төлээлээринге организастыр үндезинни тургузары.

— Чоннуң хереглел бараннарының болгаш чурттакчы чонга ачы-дузаның хереглекчи шынарларының, ассортиментизиниң, шынарының, оларның өртектериниң болгаш тарифтериниң дугайында хөй-ниитиниң саналын өөренип көөрү. Бараннар болгаш ачы-дуза талазы-биле кымга-даа хамаарышпас экспертиза кылырын организастаары. Хереглекчилер рынокунда бараннар база ачы-дуза кайы хире болуп турарын көөрү.

— Бараннарның болгаш ачы-дузаның ассортиментизиниң база шынарының дугайында хереглекчилерге шын информацияны бээри.

— Юридиктиг, товароведения талазы-биле болгаш өске-даа консультацияларны база ачы-дузаны чедирери.

— Хереглекчилерниң эргелериниң дугайында билиглерни нептередири. Бүгүдеге көрүнүген болгаш тускай литератураны киириштир, редакция-парлалга ажылчорудулгазы. Хереглекчилериң эргелериниң дугайында конференцияларны, семинарларны, номчулгаларны организастаары. Хереглел культуразын, бажың ажыл-агыйын болгаш өг-бүле бюджедин чорудуп, ажыглаарының эки арганарын пропагандалаарынга массалыг информация чепсектерин ажыглаары.

— Хереглекчилериң аңгы-аңгы бөлүктериниң харназынын, национал болгаш профессионал онзагай талаларын барымдаалап, оларның эрге-ажыктарынга хамааржыр айтырыгларны эртем ёзугаар шинчилээрин хөгжүдеринге идиг бээри.

— Орулгазы эвээш өг-бүлелериниң, инвалидтериниң, чаштарының, улуг назылыг кижилериниң эрге-ажыктарын мурнады камгалаарын хандырары.

— Хереглекчилериң даштыкыда эвилелдери болгаш каттыжыышкыннары - биле кады ажылдажылга.

2. НИИТИЛЕЛДЕРНИҢ АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАЗЫН ОРГАНИЗАСТААРЫ БОЛГАШ ЭРГЕЛЕП БАШКАРАРЫ

— Хереглекчилер ниитилелдери болгаш оларның сонгулдалыг органнары хөй-ниитичи эгелээшкин-биле ажылдаар.

— Ниитилелдерниң ажыл-чорудулгазы хуу болгаш коллективтиг киржилгеге үндезилей чоруттунар. Оон ажылынга ССРЭ-ниң кандыг-даа хамаатызы киржип болур.

— Хереглекчилер ниитилелдерин чоннуң чурттап турар черинин аайы-биле, а ол ышкаш ниити сонуургалдарлыг хамаатылар тургузуп болур болгаш районнар, хоорайлар, областар, крайлар, республикалар деннелинге ук ниитилелдер каттышкан туруп болур.

Ниитилелдиң дээди органы болза ниити хуралдар, конференциялар, съездилер болур.

— Хуралдар, конференциялар, съездилер аразында үеде күүсекчи-шиитпирлекчи ажыл-чорудулганы коллегиалдыг органнар азы хуралдың, конференцияның, съездиниң төлээлеткеен кижилер боттандырар.

3. ЭРГЕ-ХООЙЛУ БАЙДАЛЫ

— Хереглекчилер ниитилелдери (оларның каттыжыышкыннары) юридиктиг чер бооп болур.

4. НИИТИЛЕЛДЕРНИҢ АКША-ХӨРЕНГИЗИ

Ниитилелдериң акша-хөренгизиниң кол үндезиннери болза:

— парлалга, консультация болгаш ажыл-агый чорудулганың өске-даа хевирлеринден кирген орулга;

— хамаатыларның, хөй-ниити болгаш ажыл-агый организацияларының эки тура далывыры;

— күрүне органнарының акша дузаламчызы;

Ниитилелдиң акша-хөренгизин дараазында үүлдерге чарыгдаар:

— бараннарның болгаш ачы-дузаның шынарынга экспертиза кылырынга;

— информация-тайылбыр материалдарын үндүреринге;

— конференциялар, семинарлар, консультациялар, лекциялар эрттиреринге;

— Уставтың (Дүрүмүнүң) тодаратканы өске-даа сорулгаларга.

5. НИИТИЛЕЛДЕРНИҢ АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАЗЫН СОКСАДЫРЫ

— ниитилелдер боттарының ниити ажыл-чорудулгазын ниити хуралдың, конференцияның, съездиниң шиитпирин ёзугаар соксадыр.

* Клубтар, каттыжыышкыннар, ассоциациялар, чөвүлелдер болгаш өскелер-даа.

ДЕМДЕГЛЭЭН

Эрткен дыштаныр хүннерде Улуг-Хем районнуң чурттакчылары Шагаан-Арыг хоорайның 100 харлаан юбилейин байырлыг байдалга демдеглеп эрттирген.

Субботада байырлалга тураскаатканы 12 мун рубльге тараткан лотереяның ойнаашкыны болган. Аас-кежиктиг билеттериниң эзлери өдүүг болгаш аңаа телевизорларны, мотоциклди, хевистерни болгаш өске-даа бараннарны ойнадып алганнар. Дөртен ажыг ойнап алыыщыннардан харылзаа белдириниң начальнигинин оралакчызы Чечек Базыр-оол база олчалыг болган. Ол «Жигули» автомашинаны садып алыр талонну холга алган.

Ол-ла хүн «Совет Тыванын 40 чылы» аттыг кинотеатрга байырлыг кежээ болуп эткен. Аңаа үндезин болгаш аныяк чурттакчылар, Кызылдан аалчылар Шагаан-Арыг ортайында хөй сестерин чугаалаан. Оюн-тоглаа өрайга дээр уламчылаан.

Байырлалдың ийиги хүнүнде янзы-бүрү спортчу маргылдаалар болган. Оларның эң солуну — кышкы үеде тыва күрешти организастааны. Орта Кызылдың көлээ ажыл-агый техникумунуң сургуулу Геннадий Монгуш шүүлген. Хайыраканда спорт школазының тренери Мөгеп Молдуу үжүүрлешкен.

Кодур-оол ОЮН.

ИНЕКТЕР УКСААЛЫГ, А АЖААЛДАЗЫ...

Сөөлгү чылдарда республиканың сүт-бараан фермаларының «дайзыны» бруцеллёз апарган. Оон ааран инектерни эткче дужаан келгениниң, саар инектериниң саны фермаларда кызырлып, сүт бүдүрери, быыза алыры эвээжээн. Ол чылдагаан-биле түгле саар инектер эвес, а бүгү мыйыстыг бода мал эвээжээн, оон баш санын өстүрериниң, сүт-бараан фермаларында саар коданнарны четчелээриниң бир оруу республикадан дашкаар черлерден инектерни садып алыры болу берген. Олар кыдымдан кыра сүткүр уксаанын бедик продуктулуг инектери.

Түгле Сүт-Хөл районда безин садып эккелген инектер 3 кодан. Оларның бирээзи «Алдан-Маадыр» совхозтун Сарыг-Булун фермазында. Чаа садып эккелген инектерниң азыралы кандыгы?

Сарыг-Булун фермазында ниитизи-биле 160 ажыг аныяк инек бар. Оларны эткен чылын дигин-биле совхоз садып алган. Шупту симменталь уксаанын инектери. Тываның агаар-бойдузунун кадыг-берге байдалынга ийи дугаар кыштыг оларны эртип турары ол.

Фермада байдал-биле таныжып, мында кажаа-хорааның иштинче кирип көөрге, эки уксаанын инектерин эвээш акша-хөренги-биле садып алырының мурнунда, оларны каяа, канчаар тургузарының дугайында бодаваны, садып алган соонда безин ону дарый шиитпирлээр дээш хемчеглерни албайн келгени илдеп. Эткен кыжын инектерни бичин ыяш кажаага тургузуп кыштаан. А бо кыжын инектер төрүп эгелээр, боос болгаш төрээн инектерни, быыааларны каяа тургузарын, оларны канчаар чемгеренниң дугайында баш бурунгаар бодагы дег. Ындыг турбуже хамык ажылдарны чаа-ла орту киирип турар. Кажаанын иштинге инек саарынга херек дериг-хереклелдерни, чылыг сут дамчыдыкчызын тургускан. Кажаанын чылыдар одалга системазынын ажыглалы шуудавайн келген. Кыш эгезинде одалга системазынын бир чартынын донурган. Ону септээр ужурга таварышкан. Одалга системазынга сут эргилирер күштүг шимчелекчилер чок. Бар бичин шимчедикчилер сугну эргилдирип күш четпес. Удаадараа үрелип турар.

Фермада дериг-хереклелдерни ажылладыр, септээр кижилер чедишпес. Ынчангаш кадарчыларның бирээзин кочегарладыр ужурга таварышкан. Инек кадарчызы Буудай Монгушту, оон мурнунда кочегарлап турган боорга, от одаар черже шилчиткен. Кочегарлап ажылдаарынга оон тура чогу бистин аравыста болган чугаадан билдинди. Бирээде, Буудай Чаланович фермага кочегарлаар дээш эвес, а инек кадарар дээш келген. Ийиде, одалга системазының шынары бүүрел чок. Бир эвес доңар болза, багай ажылдаан деп атка кирер.

Инектериниң чемгерилгези багай. Рацион ёзугаар оларны чемгерип турарының дугайында чугаалаан-даа хереэ чок. Фермада бар саван, сигенни кургагга каап берип турар. Ынчаар чемгеررге, ону шуптуузун инек чип шыдавас, чартык кезин бок болуп, инектериниң буттарының адаанга баар-дыр дээрзин кадарчы Руза Ооржак чугаалап турар. Чем аймаан инектерге холуп, шыгыдып, ылбырадып болбаазырадып бээр болгун кухня безин фермада чок. Чарба балданнап, быыааларга суксун кылып бээр досказарны чаа кылып турар. Оон өске чем болбаазырадыр дериг-херексел бо кыжын фермага турбас.

Шак мындыг багай чемгерилгениң, ажаалданың түннели инектериниң даштындан көөрге-ле илдеп. Кужу кошкак. Аңаа тайылбыр база дораан-на тыпты берген. Тус чернин кадыг-ширин агаар-бойдузунга инектер таарыып чадап турар. Каш инек база өлген. Оларны шинчилеп көөрге, хереккелегдиогениниң олген болган. Дириг амытаннар аарыглары-биле демиселдиң районда станциязының кол эмчизи Б. М. Монгуш инектериниң ынчаар өлгении ажаалда-тежээлдениң багай болганы-биле тайылбырлап турар.

«Алдан-Маадыр» совхозка сүт бүдүрери кедүрүп, оон деннелин Көк-Тей, Дөргүн сүт-бараан фермаларының деннелинге чедирип болурунун баштайгы тепкизи Сарыг-Булун фермазында симменталь уксаанын бир кодан инектери бооп болур. Бир эвес ол инектерни азыраарынга, чемгерериниң, сүт бүдүрүлгезин организастаарынга материал-техникиг баазаны тургуспас болза, шагда ол-ла совхозтуң Ак-Даш сүт-бараан фермазынга садып эккелгени бир кодан инектер ышкаш, эстн берип болур.

Шангыр-оол СУВАН.
(«Шынның» корр.).

ССРЭ-НИҢ УЛУС ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ СОҢГУЛДАЛАРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ТЫВАНЫҢ ДЕВИСКЭЭР БОЛГАШ НАЦИОНАЛ-ДЕВИСКЭЭР СОҢГУЛДА ОКРУГТАРЫНЫҢ ОКРУГ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЛАРЫНДА

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Тыва № 391 девискээр соңгулда округунуң округ соңгулда комиссиязының баштайгы организастыг хуралынга соңгутканнар болза:

Ооржак Дандар-оол Кок-Хунаевич, Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң даргазы — комиссияның даргазы.

Рычкова Клара Монгушевна, Таңды районда № 18 геология-шинчилел бөлүүнүң инженер-геофизиги — комиссия даргазының орадакчызы.

Вальков Виталий Григорьевич, СЭКП обкомунуң партийжи организастыг болгаш кадр ажылы килдиваннын эргелекчизиниң орадакчызы — комиссияның секретары.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле национал-девискээр соңгулда округтарының округ соңгулда комиссияларының баштайгы организастыг хуралдарынга соңгутканнар болза:

Кызылдың Чөөн № 646 соңгулда округунуң округ соңгулда комиссиязынга:

Оскал-оол Валентина Владимировна, СЭКП Кызыл хоорхомунуң секретары — комиссияның даргазы.

Сараев Сергей Борисович, Тываның электри четкилериниң район магистральдыг албанының начальниги — комиссия даргазының орадакчызы.

Захаринская Елена Максимовна, культура ажыддакчыларының профвилел обкомунуң даргазы — комиссияның секретары.

Кызылдың Барыын № 647 соңгулда округунуң округ соңгулда комиссиязынга:

Подругин Владимир Алексеевич, Кызыл хоорайның улусчу контроль комитединиң даргазы — комиссияның даргазы.

Ооржак Мочак-Хаай Намыраевич, тудуг талазы-биле «Тыва агроүлетпүр тудуг» кооператив-курсе каттыжыышкынының каттышкан профвилел комитединиң даргазы — комиссия даргазының орадакчызы.

Долженкова Алевтина Дмитриевна, Кызылдың даараныла фабриказының кадр килдиваннын инспектору — комиссияның секретары.

Кызылдың Төп № 648 соңгулда округунуң округ соңгулда комиссиязынга:

Самданчап Мам-оол Хертекович, тудуг болгаш үлет-пүр-тудуг материалдарының ажылчыннарының профвилел обкомунуң даргазы — комиссияның даргазы.

Бурмакин Виктор Александрович, «Тыва арга-ыныгодаар чүүл үлетпүрү» каттыжыышкынының Улуг-Хемде ыныг үлетпүр ажыл-агыйының бус котёлдарывың машинизи — комиссия даргазының орадакчызы.

Лакпа Саскылмаа Маадыевна, СЭКП Кызыл хоорхомунуң организастыг киллдиваннын инструктору — комиссияның секретары.

Барыын-Хемчик № 649 соңгулда округунуң округ соңгулда комиссиязынга:

Күжүгет Спар-оол Кенден-чапович, СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң секретары — комиссияның даргазы.

Воронов Василий Маркелович, В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың руднигинде өрүмнекча — комиссия даргазының орадакчызы.

Күжүгет Орлана Мажыевна, ВЛКСМ Барыын-Хемчик райкомунуң секретары — комиссияның секретары.

Чөөн-Хемчик № 650 соңгулда округунуң округ соңгулда комиссиязынга:

Монгуш Наталья Фёдоровна, СЭКП райкомунуң ийги секретары — комиссияның даргазы.

Седип Кадыг-оол Иргитович, агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профвиледдериниң Бай-Тайга райкомунуң даргазы — комиссия даргазының орадакчызы.

Пирлей Венера Хураган-ооловна, ВЛКСМ Чөөп-Хемчик райкомунуң секретары — комиссияның секретары.

Кызыл № 651 көдээ соңгулда округунуң округ соңгулда комиссиязынга:

Нурает Кара-кыс Дамбаевна, СЭКП Кызыл райкомунуң секретары — комиссияның даргазы.

Сялчак Сергей Николаевич, СЭКП Тожу райкомунуң ийги секретары, комиссия даргазының орадакчызы.

Шарова Галина Алексеевна, Кызыл районда холушкак бараанар садыының хамаатыы камгалал талазы-биле инспектору — комиссияның секретары.

Өвүр № 652 соңгулда округунуң округ соңгулда комиссиязынга:

Монгуш Николай Чолдак-оолович, СЭКП Өвүр райкомунуң ийги секретары — комиссияның даргазы.

Монгуш Чылбак-оол Борбак-оолович, Сүт-Хөл районда «Сүт-Хөл» совхозтуң партком секретары — комиссия даргазының орадакчызы.

Иргит Алефтина Мөнгеевна, ВЛКСМ Өвүр райкомунуң секретары — комиссияның секретары.

Бии-Хем № 653 соңгулда округунуң округ соңгулда комиссиязынга:

Евсеев Владимир Рудольфович, СЭКП Бии-Хем райкомунуң секретары — комассияның даргазы.

Оруетук Базыр-оол Сандараевич, Каа-Хем районда «Улуг Октябрь» совхозтуң бригадири — комиссия даргазының орадакчызы.

Балабанова Нина Ефимовна, «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының Туранда ыныг пунктузунуң экономизи — комиссияның секретары.

Таңды № 654 соңгулда округунуң округ соңгулда комиссиязынга:

Ажы Елена Кыргысовна, СЭКП Таңды райкомунуң ийги секретары — комиссияның даргазы.

Суслов Алексей Васильевич, районнуң Бай-Хаакта харылзаа белдириниң электромонтёру — комиссия даргазының орадакчызы.

Фалалеева Лидия Николаевна, Тыванын көдээ ажылагый дуржулга станциязының киллдиваннын улуг лаборантызы — комиссияның секретары.

Тес-Хем № 655 соңгулда округунуң округ соңгулда комиссиязынга:

Шомбуй Борис Кыргысович, СЭКП Тес-Хем райкомунуң ийги секретары — комиссияның даргазы.

Дамба-Хуурак Дайынчы Түлүшевич, Эрзин ортумак школазының башкызы — комиссия даргазының орадакчызы.

Чооду Чайзумаа Байыр-ооловна, ВЛКСМ Тес-Хем райкомунуң секретары — комиссияның секретары.

Улуг-Хем № 656 соңгулда округунуң округ соңгулда комиссиязынга:

Биче-оол Камба Дамчатович, СЭКП Улуг-Хем райкомунуң ийги секретары — комиссияның даргазы.

Кошкар-оол Раиса Васильевна, «Улуг-Хем» солуннуң редакциязының чагаа киллдиваннын эргелекчиси — комиссия даргазының орадакчызы.

Орлова Ольга Владимировна, ВЛКСМ Улуг-Хем райкомунуң секретары — комиссияның секретары.

ШИВИНИҢ ЧҮГЛЕ ЧЫДЫ ДЭЭШ...

Маргылдаалыг айтырыглар

«Удавас Чаа чыл болгай. Чанчыл ёзугаар ону уткуурда, арга-зоминиң онмас погаан шивизин кескеш, хөй янзы ойнаарактар-биле шимеп калетааш, ам кээп байырлаар бис. Ол чанчылды кым-даа хорун шыдавас.

Ынчалза-даа арга-арыгның кандыг-даа ыяжын кезерге, бойдуска когарал чедирер дээрзин билбес кижи чок боор. Арга-арыг ажылдакчызы болганымда, маңа чамдык бодалдарымны бижиир бодаан мен. Чараш шиви каш шак иштинде бисти өөртүр, оон соонда бонче октаптар бис. Ол чептүг бе? Ол октаттынган шивиниң өзериңе чаңгыс эвес, хей-хөй чылдар херек.

Эвээш эвес күш үндүрүп тургаш ажаап өстүрүп алган шивини он-он муну-биле хайыра чок кезиң октап турарывыс шын бе? Арын-нүүрүвүске ол таарыжыр бе? Арга чокта суглар кадып, дириг амыганнардаа, үнүштер-даа бакыраар. Агаарывыс арыглакчызы ыяшты чүге камнавайн турар бис?

Бистиң Улуг-Хем ыяш ажыл-агыйы 600 шивини кескеш садар ужурлуг. Эң эки дээш шивилерни бүдүү кезин аппаар чоруктар турар. Ону болдурбас хүлээлгелиг бис. Черле ынчаш, арганың хайыразын кезериң соксаткаш, кылымал шиви-биле байырлаарывче шиллчизе кандыгы? Мээн саналым бо».

Чагазының автору — Ак. Туруг суурда арга дазмалы Кызыл-оол Комбу. Оон дүвүрели үндезинниг. Чүс-чүс бажыңнарга шиви байырлалдыы-биле удавас шиметтинер. Бүдүн арга бажыңнарже өөжүп келир деп чугаалап болур. Каш чыл улаштыр номчукчулар октаттынган шивилериң хөйүнден сеткили хөлзеп, чүнү кылын турарывыс ол деп айтырыгларны салып турган. Бижикчи А. Шумовтуң шивини камгалаар дээн түүлүн деткээн он-он чагаалар редакцияга келген.

Шүгүмчүлелдиг чагааларга харыыны ынчангы Аргаыяш ажыл-агый министерствозунуң кол лесничийн Т. Х. Бараан чоруткан. Ону бо чылдың январь 6-да үнген № 31 «Шынга» бирги арыңга парлаан. Ында айтып турары-биле алырга, шивини муну-муну-биле хайыра чок кезин турарының чылдагааны Садыг министерствозунуң болгаш Респотребсоюзтуң кылымал шивини эвээш чаңгыс ап турарында деп айыткан. Организациялар, өөредилге черлери чагыгларны министерствога киирер ужурлуг, 1988 чылдың декабрь айдан эгелеп шивини кезерин соксаткаш, оон чүгле будуктарын белеткээн садыгларже бээрин харыыда бижээн турган. Чурттакчылар кылымал шивини азы будуктарны аңгы унга кедиргеш каастаар. Будук кескениннен ыяш үрелбес болганда, хей-хөй ыяш аргазынга артып каар-дыр деп бодал солуннуң номчукчуларын өөрткени чугаазокт... Ынчалзажок...

Декабрь ай кээрге, ол аазаашкынның канчаар күүсеттинин турарын хынаарын редакция артык эвес деп көрген. Оон кадында чагаалар база кээп эгелей берген. Чоннуң экология дээш сагыш аарын турар апарганы чаа чүүл, ону чүгле деткиир аппар.

Баштай садыг министерствозунга бардым. Экономиктиг хереглел лабораториязының начальниги Людмила Васильевна Елигечева шиви айтырыы шыгыы апаргал дээрзин дораан айытты. Солун, сеткүүлге шүгүмчүлелдер соонда, лаборатория садыг алыкчыларын сонуургалын илередип, калбак анализти кылган. Ниитизи-биле шивиниң чагыы 23 хуу күүсеттинин турар. Чоннуң саналы-биле 10 муң шиви херек болган. Эрткен чылын 1660 шивини садыг организациялары алган. Бо чылын 1825-ти. Оон кырыыга Магадандан 1 муң хиреви немей чагыткан.

Бо хүннерде садыг организацияларының алганының соонда безин базада 1420 шиви чыдыр турар. Садыг министерствозунуң харыылап турары организациялардан 170 шивини Кызылдың үлетпүр бараанар садыы, Кызыл районнуң каттышкан садыы — 184-ту, Хову-Аксы — 25-ти, Чаа-Хөл база ол хиреви бо хүннерде алган. Үс ажыг шивини тудуг материалдары садыы турар № 9 магазинге болгаш «Үүрмек бараанар» садыгга саткан. Ниити сатканы — 405. Бөзаар чоогунга ону садыглавы кердүүн турар.

Декабрь 19-тан 21-ге чедир «Детский мир» садыгга шивини, ойнаарактарвың садыг-делгелгезин организаатаар. Орта дөрт ажы өртектиг үш үс ажыг кылымал шивини садыглаар. Бежен хире 2 метр уннуг шивилер кирер. Өртээ 13 рубль 50 көпеек. 1 метр 60 сантиметр уннуг, 15 рубль өртектиг 150 шивини садар.

Кедээ черлерде кылымал шивиге хереглел 40—50 муң хире, ол хиреде чылдың-на чүгле 600 кылымал шиви кээп турарын Респотребсоюзтуң улуг товароведи Ольга Михайловна Романовская демдеглеп турар. Чаңгыс он катап эвээш хандыртынып турар. Чүртта чаңгыс кылымал шиви фабриказының күчүзү чедишпейн турар деп, садыг организацияларының талазалери түүлеп турар. Чүгле бистинде эвес, кайда-даа ынчангаш шиви хөй кестинин турары чадавас. 1986 чылга дециэзрге бисте эрткен чылын кылымал шиви бээри ийи катап өскен-даа болза, хереглел долдунмаан.

Садыг организацияларының кол сорулгазы болза, хереглелди хандырары. Хереглел кандыгы? Өг-сүүлериниң 70 хуузу бажыңына шивини каастап турары илерээн. Оларның чүгле 40 хуузу кылымал шивини салыр күзелдиг, артканнары — тайганың даңгыназынга ынак. Чүгле оон чаазгай чыды дээш. Тогдунган сеткил деп мону адаары кандыг-ла болду.

Садыг министерствозунуң шугуму-биле арга шивизин фонд ёзугаар 2200 хиреви садары көрдүүнген. 1987 чылгы фонд 1 муң турган. Адаанын лабораториязының экономизи Галина Петровна Горбунова Арга-ыяш ажылагый министерствозу чаңгыны ажыр күүседир чаңчылдыг турган дээрзин демдегледи. 1986 чылда 3 муниу боор турган 350 хиреви ажыр берген. Эрткен чылын 2 муң 460 шивини алган. Келир чылдың фондузу 2 муң хире. Оон хөйүү боорге садыгжылар бүзүүреллиг. Арга-арыгны камгалаар, ажаап өстүрер хүлээлгелиг эштер кылымал шиви чок боорга кезин тур бис деп чылдаганнаан алгаш, акша-хереги киирип алырын бодап турбаан бе? Кедээ садыгларже 2 муң шивини берип турар.

Садыг организацияларының чыгыы-биле чойган будуктарын кезек садыглаан. Оон соонда ыяш чок деп харыы алганнар. Ону Чаа чыл байырлалында-даа эвес, еске херегледдерге ажыглап турган. Будуктар тывылбайн турда, кезер ыяш кайыын кээп турарын? Хереглелди хандырары-биле Ермаковскиниң ыяш ажыл-агыйындан алыр керосин чарган.

Бо айтырыгны Тываның арга-ыяш ажыл-агый будуруге каттыжыышкынының чиигине директору М. А. Гаковка салдым. Сырый үнген черлерни шаарттырыбыле план ёзугаар кезилде албан турар. Лесничийлерниң удуртулгазы-биле кезилде чоруп турар. Чамдык черлерде харын эки шивини кезе берген боор. Чербиге ындыг таварыла болган. Узун уннуг шивилерни хоорай, район төпторинге чепшөреп болур. Арга ажылагый хемчеглериндо ол кезилделер көрдүнген. Колдуу бичежек шеттерни садыгларже садып үндүрери-биле кезер.

Чиигине директорнуң берген саннары садыг организацияларының чагыындан ажып турар болду. 1986 чылда хереглел 3 муң турган болза, кескени 9 муң. Республиканың 2 муң саны-биле безин четпес. 1987 чылда 1 муң чагыны күүсеткени — 10 муң. Чылдар айы-биле шиви кезилдеп өзүп, бадып турган. 1984 чылда 7,7 муң турган болза, дараазында чылда 10,5 муң апаргаи. Бо чылын 1 муң чагыгны дөрт катап ажыр күүседирин ол аазап турар.

Хей-ниитинин бойдусту камгалап арттырар дээш үнүн кедүүп турарын эки деп көрүп турарын Михаил Александрович чугаалады. Шивини кеспес дээш Т. Х. Бараанның харыызын ол алдепсинин дыннады. Кеспес деп ужур чок, бисте ол план ёзугаар чоруп турар деп харыылады. Кылымал шивиниң кыдыынга бичин чыт кирер ыыртып аар будуктарны кылыр боор бис деп турар.

Хереглел хереглел-ле ыйнаан. План план-на ыйнаан. Ынчаарга ыяш кескениннен хемнер соглуп, ниити биосфера кайы хире каражадап турарын кым саналыы? Ун тутхан ыяжын кезиң кааптарга, куштар канчаарыл? Дириг ыяшты кескенин кургаг будуктар кескениннен ылгалдыг-ла хире. Санитарлыг кезилде-биле мону холуур аргажок. Чурттакчылар албан арга шивизи херек дээрге, ол олчаан күүседири албан бе? Хереглелди ыын утпан, ыяшты кескеш, октаптары моральга эстешпес дээрзин биилиндирер харык чок бис бе?

Чаа чыл соонда бок урар савалар өөргенчиг шивилер-биле ам база долдунар-дыр. Оларның будуктарын, үнелиг бүүлерин катап ажыдаан кылырын кым-даа бодавайн турар. Чамдык черлерде чымчак сеткилдиг улус ыяшты кезериндеи чалданган, далыы, довураа-биле — бажыңга кээп олурупп алгаш, катап черге тарын турары бар. Биске ындыг хемчеглерни ажыглаарындан шүүгүүнер болган деп бе?

Шивини чүгле аргадан кезип турар эвес, чамдык кажар кижилер байырлал бүдүүүнде суурларның сеерлик, парктарында өзүп турар ыяштарны бүдүү кезин ап турганын редакцияның почтазы херечилеп турар. Ол ыяш турган болза, бүдүн суурнуң чонун, келген аалчыларны өөртпес бе? Чаңгыс кижи каш шак каастаан үндүр окташтарга, ону чүү деп адаарыл? Ол ыяшкан арганың ыяжын хереглелден ажыр кезип турары таарыкыр бе?

Туралында ыяш кезип ап турарлар чок эвес. Садыгжыларының бир чуваазы мени кичээндирген. Кедээ суурларже шивини чүге чорударыл, аргазыдан боттары кезип-ле алгай. Организациялар дааны турсуткан, ыяш ажыл-агый черлериге чагыг киирген, шивини кезип ап турар. База-ла ым кайы хире күүзүнин ап турар. Чамдыкта арга камгалакчылары боттары садыглай бээр. Оларның мергежили ындыг байдалга таарышпас хире. Сандан ашкан шивилерни олар садыглаан болган. Ырак орун чораан рейстерни декабрь айның ийги чартыында хыпаарын КАИ ажыддакчылары контрольдаар ужурлуг. Бөгүнде арга дзамалдары-даа, автоинспекция ажылдакчылары-даа чепшөрел чок ыяш кескен кижини тутпаан. Оларның чок болуп турары ол ийижпе, азы хыналаның чорбааны ол бе? Амдыызында айтырыг ажык. Тетчеглекчилер-биле демиселге кижи бүүлү үлүүн киириштирери чугула эвеспе?

Арга-арыг бүгү-ле дириг амыганнарның, оон иштинде ховартаан ая-меннің оранчурту, ону үрээри дээрге оларның амы-тынынче чаалганы ол. Чер, суг, хөрүүн, ягаар арга-биле тудуп хиниг. Мынчап кээрге, шивини бодал чокка хөйүү кезери хоралыг эвес ирги бе деп айтырыг черле туруп кээрдир. Силерниң бодалынар чүл, номчукчу?

Артык ХОВАЛЫГ.
Журналист.

БУЯННЫГ СЕТКИЛ-БИЛЕ ДУЗАЛААР

СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдышкын бажыныга Буянныг дуза болгаш кадыкшылдың Тыва фондузунуң тургузукчу конференциязы болуп эрткен. Аная СЭКП обкомунуң, республиканың Кызыл Крест болгаш Кызыл Чартык ай ниитилелиниң, Кадык камгалал министерствозунуң, профоблчөвүлелдиң, ВЛКСМ обкомунуң, дайынның болгаш күш ажылдың хоочуннар чөвүлелиниң база районнарның, Кызыл хоорайның хөй-ниити организацияларының төлөлери фондунуң тургузукчулары болуп киришкен.

Кижи, оон кадыкшылы чогаадыкчы идепкей — бистиң ниитилелиистиң кол байлаа. Айыыл-халапка таварышкан кижиге, инвалидке, харык чок кырганга, аар аараан кижиге дээн ышкаш тодаргай кижиге чараш сестер-биле эвес, а буянныг ажыл-херек-биле дуза кадары каржы, тоомча чок, хамаанчок көөр чоруктар бисти чайладыр. Чогум-на ындыг сорулганы бо фонд салып турар.

Фондуиуң ажыл-чорудулгазының кол угланыышкыннарының болгаш сорулгаларының дугайын таныштырып, социал хандырылга министриниң оралакчызы А. С. Чанзан илеткел кылган.

Буянныг дуза чедирериниң болгаш кадыкшылдың Тыва фондузунуң төөгүлүг тургузуп турарывыс төөгүлүг болуушкун-дур дээрзин ол айытпышаан, ол бистиң чуртувуста болуп турар революстуг чаартылгаларының, эде тургустунуушкуннуң ачызында болуп турар деп, ол онзалап демдеглээн.

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң соонда партияның XXVII съездизиниң болгаш XIX партия конференциязының шиитпирлериниге үндезилеп боттанып турар ол чаартылгалар кадыкшылдың социал үнези болгаш чаагай сеткил, буянныг чорук дээн ышкаш кижиниң аажы-чаныының шынарларын бедидип, чоннуң кадык камгалалының база социал хандырылгазының хөгжүлдезиниге болгаш сайзырадгайжыды л газыныга шиитпирлиг өскерилгени негеп турар.

Чаагай сеткилди болгаш кадыкшылды, буянныг дузаны манап турар кырганнар, инвалидтер, хөй уруглуг өг-бүлелер бистиң республикада кайы хөй. Айда ап орар пенсиязы харык чок, аытчем эм-дом саттырып алыр, от-көзүн, идик-хевин карактажыр чоок кижилери, ажы-төлү чок кырганнар бар. Олар канчаар чурттап орарыл, оларга кандыг дуза чедирип болурул? Ындыг дузадан аңгыда, аная кижизиг ёзу-биле чугаа оларга херек болуп турар. Бир эвес дайын мурнунуң чылдарында бистиң чуртувуска он бешки кижи-ле 60 хардан өрү назылыг турган болза, ам алдыгы кижи-ле ол хире назылыг болуп турар.

Республикада бежен муң ажыг кижи пенсия ап турар. Дөрт инвалидтер бажыңда чеди үс ажыг кырганнар чурттап турар. Ниитизи-биле бисте көрбес болгаш дыннавас хамаатыларың саны муң ажыг. Дайын хоочуннары, инвалидтери база бар. Оларга кичээнгей чүгле төрелдегиниң, чоок кижилериниң болуп болур бе? Фондунуң ажыл-чорудулгазынга дорт хамааржы боор айтырыглар бистиң республиканың амыдыралында долу. Бир эвес ол чаагай херекке кижи бүрүүн, хөй-ниити организацияларын киириштирбес болза, оларны чүгле эмчилер, фонд шиитпирлеп күш четпес.

Буянныг дуза болгаш кадыкшылдың совет фондузу — чоннуң кадык камгалалын, социал дузаны, чаагай сеткил шимчээшкинин сайзырадырынга болгаш быжыктырарынга хамаатыларының, күш-ажылчы коллективтерниң, хөй-ниити организацияларының, чогаадыкчы эвилелдериниң күжениишкинин каттыштырып турар эки туранын массалыг хөй-ниити организациязы болур.

Бо чылдың сентябрь 16-да Москвага болуп эрткен фондунуң Бүгү-эвилел тургузукчу конференциязының делегаттары — ССРЭ-ниң улустуң эмчизи А. И. Капцуников, профоблчөвүлелдиң бүзүреттиргеи эмчизи Н. М. Сапчай олар фондунуң Тыва салбырын тургусканын деткип, боттарының санал-оналын бергеи. Ол ышкаш фондунуң баштаар чериниң кичээнгейинге тодаргай саналдарын кадык камгалал министриниң оралакчызы А. С. Тулин, Тыва радионуң болгаш телевидениениң диктору С. Д. Кондинкин болгаш оон-даа өскелер киирип, фондунуң ажыл-чорудулгазынга чедишкиннерни күүзээн.

Конференцияның киржикчилери Буянныг дуза болгаш кадыкшылдың совет фондузунуң Тыва салбырының уставын, баштаар чериң, президиумун бадылаан.

Фондунуң президиумунуң даргазынга Кадык камгалал министерствозунуң кол терапеви В. А. Дорофеевти соңгаан.

Фондунуң ажыл-чорудулгазының талазы-биле тускай доктаалды конференция хүлээп алган.

Валентина САТ.
(«Шыныың» корр.).

ЧҮС ЧЫЛ БОЛГАН

ПАРИЖ. (СЭТА). Пролетаржы гимн «Интернационалдың» баштайгы күүселдезиниң 100 чылынга турааскаатган байырлыг ёзулал Францияның эң улуг хоорайларының биредзи Лилльге болган. Аная чүс чыл бурунгаар ажылчыннарның ниити ыр болүү эң баштай ол чогаалды күүсеткен. Оон сөзүн Эжен Потье, а аяларын Пьер Дегейтер бижээн. Француз компартияның ТК-ының эгелекчи саналы-биле организастап чоруткан байырлалга 1200 хире кижи киришкен. Аная компартияларының төлөлекчилери, оон иштинде СЭКП-ниң, национал-хосталга шимчээшкиннериниң төлөлекчилери чедип келген.

Ол ёзулалга чүве чугаалап тура, ФКП-ниң чиигине секретары Жорж Марше «Интернационалда» капиталистиг дарлалга удур чептүг удурланыышкын, быжыг болгаш буянныг тайбыыче чүткүл, эң-не каржы-дошкуун кандыг-даа истеп сүрүүшкүнер базып шыдавас ажылчын ангының хосталгалыг демиселинге чайгылыш чок бүзүрел илереттиген деп демдеглээн. Бүгү капиталистиг чурттарда ажылчы чон алыс утказы-биле алырга чаңгыс аай мөлчүлгеге таваржып турар дээр дугайында Маркстың болгаш Энгельстиң кылган түүнелинге үндезилеттинген интернационалзмни пролетар гимни бадыткап турар деп, ол чугаалаан.

ФКП-ниң ажыл-чорудулгазының дугайын чугаалап тура, Ж. Марше национал эрге-ажыктарны интернационалчы эң-сеткил каттыштырыышкыны-биле партия кезээде холбаштырып келгении демдеглээн. Бөгүн француз коммунистер Совет Эвилелинде чаартылга чорудулгазын онза кичээнгей-биле хайгаарап көрүп турар. Совет Эвилелинде эде тургустунуушкунну долузу-биле деткип, ол орукта бүгү бергедээшкиннерни чедишкиннии-биле ажып эртеринге, ССРЭ-ниң болгаш социалистиг чурттарның төөгүзүнге чугула үе-чада болур революстуг чорудулганың уламчылаашкынын хандырарынга бүзүрел турар бис деп, ФКП-ниң чиигине секретары демдеглээн.

КЫЙГЫРЫГ

ГАВАНА. (СЭТА). Сальвадор патриоттар Чаа чылды байырлаарының үезинде дайынчы хөделиишкиннерни соксадырын чагырыкчы шериг бөлүктен негээрин чазак шериниң солдаттарын кыйгырган. Полковниктер болгаш генералдар Чаа чыл байырлалының үезинде ямбыыргап турда, силер, солдаттар, ол байырлалды паараннарга болгаш тулчуушкун шөлдеринге чугуур силер деп, партизаннарның «Венсеремос» радиостанциязының кыйгырыында чугаалап турар.

Эрткен неделяның төнчүзүнде чазак болгаш Дуартенин америк хөөнүүг ёзу-чурумунуң шериг командылалы байырлал үезинде дайынчы хөделиишкиннерни соксадырыдан шуут ойталап турарының дугайын медеглээн. Харын-даа оон артыкка Сальвадориуң камгалал министри Эухенио Видес Касановтуң айтып турары-биле алырга, чазак шериг дайынчы хөделиишкиннерни улам идепкейжидер болгаш Национал хосталганың Фарабундо Марти аттыг фронтузуниуң туруштарынче эдээн каш шаап халдаашкынныг операцияларны чорудар деп турарын дыннаткан.

Чаа чыл байырлалының үезинде дайынчы хөделиишкиннерни соксадырын чурттун политиктиг болгаш хөй-ничти организацияларының хөй санныг төлөлекчилери, шажын ажыддакчылары негээн.

ҮНДҮРГЕН

БРЮССЕЛЬ. (СЭТА). Бельгийда Флорени хоорайын чоогунда шериг базазындан АКШ-тың шериг-агаар күштериниң С-141 деп транспорт самолёдуу ужуп үнген. Оон иштинде 1985 чылдан боор Бельгийга тургузуп каан чалгынныг америк ракеталарының сөөлгүлерин чүдүрүп каан. Ортумак болгаш оон бичге ыракшылдыг ракеталарны чок кылыр талазы-биле совет-америк керээ ёзугаар оларны узуткаары-биле АКШ-ка чедирер.

Ол шериг базазынга болган ёзулалга чүве чугаалап тура, Бельгияның национал камгалал министри Ги Коом Барыын болгаш Чөөн күктериниң арасында харылаалларны экижидериниң сонун.

ДООЗУЛГАН

ЖЕНЕВА. (СЭТА). Ядролуг шенелделерни кызыгаарлаар болгаш соксадыр талазы-биле улуг хемчээлдиг совет-америк чугаалажыышкыннарының эдлчеглиг бөлүү чедишкиниг түннелдериг болуп доозулган. Ол чугаалажыышкыннар бо чылдың август 29-тан эгелээш Женевага чоруп келген. Неваада болгаш Семипалатинскиде полигоннарга ядролуг чазылдырыышкыннарны контрольдаар талазы-биле каттышкан шенелдеин чедишкиниг чоруктаныын түннелинде ийи талаының эксперттери чогуур документини белеткеп кылган. Оларның бодап турары-биле алырга, ол документ чер адаанга ядролуг чазылдырыышкыннарны кызыгаарлаар дугайында 1974 чылдың керээзин сагып турарын контрольдаарынга болгаш хынаарынга чугула хемчеглерни дүүштүрүп алырынга үндезинин хандырыл турар. Ол керээге чаа протоколдуң төлевилелин база дугуржуп алган.

ЧЕЛЕРНИҢ СЕТКИЛИНГЕ

Сентябрьда үнген № 210 «Шында» ийи иениң ажыгшужүүн номчааш, сагыш-сеткилим ковуден, анаа олуруп шыдавадым.

Мен база олар ышкаш үүлени көрүп чор мен. Хеймер оглумну шеригже үдепкеш, уткуп албадым. Оглум шериг албанынга бир чыл дөрт ай ажып чораап, Афганистанга амы-тынындан чарылган деп медээ алдым. Ындыг согуглуг медээ алгаш, кадыкшылым бөксырап, пат-ла болдум. Бо Арыг-Үзүү суурда чурттап орар мээң кады төрээн кыс дукмамның оглу база Афганистанга чок болду, база-ла медээ келген.

Эгиттинмес чидириивисти, аар ажыг-шужүгүү бис ийи угбашкы эдилеп, угаан-медерели карадгыладып кээр ажыывысты хире-хире кады үлежип, удур-дедир сургажып чор бис.

Бистер ышкаш аар когаралга таварышкан иелер — Хоор Дагбаевна биле Чечен Сергеевна оларның дүвүрелин деңге үлештивис. Хоор Дагбаевнаның оглунуң чырык адын школаның комсомол организациязына тыысканы эки херек-тир. Чүге дээрге бистиң ооллдарывыс ындыг атка төлептиг дээрзин чоннуң билип турары эки-дир.

Чечен Сергеевнаны башкы кижи деп билип алдым. Башкылап келген чылдарының дургузунда та чеже ооллдарны, кыстарны эртембилиг чедирген кижи. Кандыг-ла мергежилдиг кижизи-ле ужуп, кижи-биле кижи домей. Кажан ол ажыг-чоуланга таваржы бээрге, хадуңмазы, коллективи көрүнмес, дузалашпас болза канчап-даа таарышпас чүведир.

Бис ийи угбашкының ооллдары аравыста чок-даа бол, чоннуус, эш-өөрүүс бистиң сеткил-хөөнүүс билип, чидириивисти денге үлежип, моральдыг деткимчени көргүзүп турарына өөрөөн бис. Ылангыя Арыг-Үзүү кедзе Советтиң күүском даргазы турган Б. К. Оюн уттуидурбас дузаны көргүстүр чогуур черлер-биле сүмележип, дугуржуп турган, ооллдарывыска тураскаалларны кылдырып берди. Өөренип турган школазында пионер отрядтарын ооллдарывыс аттары-биле адаан. Аар ажыг-шужүгте туттурган иелер бистерге деткимче ол-дур.

Борбай ДОЛГАР.
Улуг-Хем район.

Эде тургустунуушкун: бодалдар, санаалдар

ЧОГААДЫКЧЫ АЖЫЛДААР БОЛЗА...

Амгы үеде биезги дег, эрги хевээр ажылдап орар кижи чок. Үеним негелдези ынчап барган. Бистиң районуң райпо баштаар чери өске албан черлери, организациялары-биле бир дөмей, ажылын эде көөрүүче оралдажыышкынларны кылып турары каракка көскү апар чоруур.

Оон бир көскү чижээн болуп эрткен ноябрь байырлалын хамаарыштырып болур. Райпо баштаар чериниң даргазы А. Э. Соян, белеткел конторазының инструктору Н. Ооржак, товароведтер, садыгжылар, столовая болгаш кулинария цехинин эргелекчилери ынчап чонга үлетпүр, аыш-чем бараанларын делгеп, ярмарка организаттаан. Аыш-чем аймаандан булочка, кондитер кылыглары арбын болган. Үлетпүр бараанарындан кышкы, күскү хептерин база саткылаан. Черле бо организаттаан бараанларын ассортиментизи элбек, чыылган чонга таарымчалыг. Автомагазин эргелекчилери Домбуров Маадыр, Саяов Даакпан оларның чонга саткан бараанары хөй. Райпо коллективи ол ийи хүнде 12 муң рубльдың янзыбүрү бараанларын чонга бараалгаткан. Бо болза шимчегир, чогаадыкчы ажылдың бир талазы.

Райпо коллективинің моон соңгаар-даа күрлавырларын долу ажыглап ажылдаарының күжү четчир. Суурда чамдык хөй-ниити черлери бар. Чижээ, автовокзалды ап көрээли. Азы аэропортта улуг залды чижеглээли. Бо черлерге көжүп чоруур, түр үеним буфедин чүге организаттап болбазыл? Борта хөй-даа чемнин хереэ чок. Оода изиг суттуг шай, быжырган боова азы пирогилерни канчап садып болбазыл? Бир эвес таарыштыр эде организаттаар болза бүде бээр ажыл-дыр. Ол ышкаш өске албан черлерниге, организацияларга чап-чаа быжырган пирогилер, далгандан белеткээн өске-даа чемнерни садып болурунуң аргалары бар. Ону чүгле чогаадыкчы арга-биле эвилелдээр болза деп саналдыг мен. Бо саналды райпо баштаар чери, оон ажылдакчылары өөренип көөру артык эвес.

Успунай СААЯ.
Өвүр район.

ШЫН

3-кү арын 1988 ч. декабрь 21.

ЧОГААЛЧЫ ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ

Кыргыз ССР. Республиканың хөй-ниитизи чогаалчы Чингиз Айтматовтуң 60 харлаанын демдеглеп эрттирген. Фрунзеге «Айтматов болган театр» деп бүгү-эвилел фестивалы болган. Аная бистің чуртувустуң янзы-бүрү республикаларындан чогаалдыкы организацияларның төлөлекчилери киришкен.

ЧУРУКТА: чогаалчы Чингиз Айтматов төрелдериниң болган өңнуктериниң аразында тур.

В. ДОЦЕНКОНУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

«САЯН КЫЖЫНЫҢ» ШАҢНАЛЫ

Профэвилелдериниң ВДФСО Тыва область чөвүлелиниң чанчыл болу берген «Саян кыжынын» хаак маргылдаазы дыштаныр хүннерде Тайга станциязына болуп эрткен. Маргылдаага келген 15 командада 200 ажыг хаакчыларны үш бөлүкке чарган. Бирги бөлүкте «Динамо» спорт ниитилелиниң, районнар болган хоорайда дээди өредилге черлериниң, ийиги бөлүкте ортумак өредилге черлери, үшкүзүүде күш-ажылчы коллективтериниң командалары бар.

Маргылдааның бирги хүнүнде хөрөөжен улус үш, беш, эр улус беш, он километр хемчөлдиг черлерни эрткен. Хөрөөжен улус аразында бирги бөлүкке беш километр хемчөлдө Бии-Хем районнуң төлөөн Т. Фролова, ийиги бөлүктен үш километрни Кызылдың башкы училищезинден Д. Кан-оол, үшкү бөлүктен Тыванын электри четкизиниң командазының төлөөн хоочун спортчу В. Николаева үш километр хаак оруунга эки үени көргүскеш, бирги черни ап, тиилекчи болганнар.

Бо маргылдаадан алган көөрге, Кызылдың башкы институдунуң болган Красноярскиниң политехникти институдунуң Кызылда филиалының болган өске-даа коллективтериниң удуртукчулары спорт ажылынче кичээнгей салбайн турары илдең болган. Ол командалардан спортчулар белеткел чогундан эртер ужурлуг хемчөлди эртип шыдавайн, орук ара өөп кээр таварылгалар турган. Кажан маргылдаа эрттирер дугайында дыннадыгны профэвилелдериниң ВДФСО-нун Кызыл хоорайда чөвүлелиниң даргазы Н. О. Ооржак дамчыдып каан турбуже, ол коллективтер спортчуларын маргылдаага эки киириштирериң чедип албаан.

Үш километр хемчөлдиг хоочун спортчу В. Николаева 16 минута 02 секундада эрткеш, хүнүң маадыры болган. Ол-ла хемчөлге аныяк уругларның көргүскен үеви багай болган. Моон алгаш көөрге, «Саян кыжынын» шаңналы дээш маргылдаага өредилге черлери кошкак белеткенген. Олар ам моон түңнелди үндүрүп, киржикчилерни эки белеткээри күзенчиг.

Эр улус аразында бирги бөлүктен Тес-Хем районнуң хаакчызы О. Саяты он километрни 37 минута 25 секундада, ийиги бөлүктен Кызылдың автоорук техникумунан Ш. Ооржак беш километрни 22 минута 03 секундада, үшкү бөлүктен А. Поникаров беш километрни 19 минута 38 секундада эрткеш, тиилөөн.

Ийиги хүнде эстафета болуп эрткен. Аная бөлүктер аайы-биле бирги черни эр улус аразынга Танды районнуң, Кызылдың эмчи училищезинин, Тыванын электри четкилериниң, хөрөөжен улус аразынга Танды районнуң, башкы училищезиниң база 5 дугаарлыг КМК-ның командалары тус-туста өөлөөш хүндүлеп бижик, кубоктар-биле шаңнаткан.

Маргылдааны организастап эрттиргени эки болза-даа, автобус хандырылгазынче Кызылдың аян-чоруктар болган экскурсия бюрозу кичээнгей салбаанындан ол маргылдаалар ара соксаар часкан.

Вячеслав МОНГУШ.

ЧУРУКТАРДА: маргылдаа үезинде.

Владимир САВИНЫХТЫҢ фотолары.

ДЕТКИМЧЕНИ КӨРГҮЗЕР

Аныяк кижини ниитилел, коллективи кижизидер. Кижиниң төлептиг бүдүүжүн чон илередир болган, аная үнелиг санаалын берип, деткимчени көргүзер. Улуг назылыглар аныяктарның идегелдиг дагдыныкчылары болурлар. Мен болум улус өредилгениң хоочуну мен. Кызылдың медицина училищезинге өлөөн каш чыл вахтёрдап келдим. Чүгле ажылым шагын эрттирип каары-биле кызыгаарланмайн, сургуулдар оргүзүнга кижизидилге ажылынга бала киржи бөөр чанчылдыг мен. Коллективтиң хуралдарынга олурушкаш, санаа-шүүмүүлелди-даа бере бөөр чанчылдыг мен. Башкылар А. О. Корнилова, Д. В. Кунгаалай оларның класстарынга эде тургустунуушкун дугайында беседаны эрттирдим. Аныяктарның бодун ап чоруурунун дугайында база билир шаам-биле тайылбырладым. Башкы Н. В. Кудряшёвтуң клазының класс шагын эрттиришттим. Училищениң башкылары З. Н. Сат, Н. Д. Хертек оларның органиластааны кежээ Кызылдың № 2 школазының башкызы А. Алдын-оол-биле кады сургуулдарга бодувустун башкылап келген оруувус дугайын чугаалап бердивис.

Бот-боттарының четпестериниң дугайында коллективке ажыт-чажыт чокка шүүмүүлежиш, эдип алырының оруун дилээр болза эки деп бодаар мен.

Салчак МОНГУШ-ООЛ.

Школа болгаш ада-ие

АДА-ИЕДЕН УЛУГ ХАМААРЖЫР

Сураглыг совет педагог А. С. Макаренконуң өг-бүлеге ажы-төл кижизидилгезиниң дугайында ажылдары амгы үеде чаа хевирже кирип, бистиң ажыл, амыдыралывыска улуг салдарны чедирип турар. «Ада-иениң буруузу-биле үрелген уругларны эде кижизидери, менээ колониянын кем-херек үүлгедикчилерин кижизидериниң берге турган»—деп, ол бижээн. А. С. Макаренконуң бо ажыдыышкыны амгы үеде база катап бадыткаттынып, харын-даа кижизидилгениң чидигленип турар айтырыгларынга дорт харыны бөөрүнге улуг идигни берип турар. Ада-иениң өг-бүлеге авторитединиң азы хүндүткелиниң дугайында А. С. Макаренконуң өөредиинге даянып турган, чугаалажын көрөөлинер.

—«Ада-иезин тоовас, дыннавас уруг-биле чүү кылза экил?» деп айтырыгны бо-ла дыннаар бис. «Тоовас» дээргеле ада-ие улустуң ажы-төлүнүң мурнунда хүүдү чогүнүң херечизи-дир. А. С. Макаренко хүндүткелди өзулуг болгаш мөге деп ийи кезекке чарган. Өзулуг хүндүткел өг-бүле бүрүзүнде чедип алдының болур болгаш, бир өвес шын организастаар болза, ол ындыг-ла кончуг берге өвес херек болур. Ындыг-даа болза, хүндүткелди шын өвес, тодаргайлаарга, мөге үндезинге тургузуп турар ада-иелер кайы көвей. Мөге хүндүткелге доктаан көрөөлинер. Мөге хүндүткел чүгле кыска үе дургузунда дузалаар, ынчангаш ада-иениң «ажырбас, чедип алдынган» деп сагыш-амыр болаллары удааранда-ла буурап дүжер: дыннангыр чорук-даа, хүндүткел-даа хайлын чидер.

А. С. Макаренконуң мөге хүндүткелдиң тыптып келир чылдагаанын шинчилеп, ону өлөөн каш хевирлерге чарып тайылбырлаанын амгы үеним чижектери-биле холбан турган, көрөөлинер.

Базымчадан хүндүткел. Бо дээрге мөге хүндүткелдиң эң коргунчуг хевири-дир. Базымчалаар хүндүткелден колдуу-ла адалар «зарып» турар деп, Макаренко айыткан. А амгы үеде иелериң маная хамаарылгазы адалардан дудак чок, харын-даа чамдык таварылгаларда олардан бөзин эртип турарын айытса чогуур. Бо хүндүткел ада кижиниң бажынынга кезээде ажының, хей черге шуугаазын үндүрүп, эптиг, эпчок үеларде шыкшыын азы баг кур сегирип ап, айтырыг бүрүзүнге каржы-халаалыг харылаан, төлүнүн бүрүүзүн чүгле кандыг-бир базымча аргазы-биле шиитпирлеп турары-биле тайылбырлаттынар. Ындыг базымчалыг ажылаашкын бүгү өг-бүленин коргуушкун, сестиишкинче чыгаар болгаш бичии кижини, чок-ла болза, кээргенчиг, кортук, чок-ла болза, каржы-хажагай, өжеш болурунга чаңчыктырар.

Бистиң амыдыралывыстан маная хамаарыштыр бир чижектен сайгарып, түңнелден үндүрүп көрөөлинер. Дөртку классчы Херел кады өөренип турар эптерин үргүлүү эттээр, бастыр, чөрүлдээ бүрүзүн чудурук-биле шиитпирлөөр чаңныг апарган. Бо оолга ындыг каржы ажычаң канчаан тыптып келгенил? Хереллиң бажынында кым-даа эттевейн турар. Ынчалза-даа оон адазы Хереллен улуг ийи оолдарын хевзиг-ле бүрүү дээш эттеп, баг кур-биле курштур шаап турган өстүрген. Оолдар өлөөн өзүп келгеш адазынга алыспастап, оон бодунче бөзин хол кедүрүп эгелөөнер. Мынчалдыр «берге кижизидилгелиг кижилер» тыптып, оларның каржы-хадалыг талалары сайыраза-сайыраза, кем-херек үүлгедиишкининге чедирип, хосталгазын казып шиттирери-биле доозулган. Бо-ла хамык базымча бичии Хереллиң караанга боон турган төлөөде, адазы оны эттевөөн-даа болза, чайгаар-ла салгад дамчып чедип келгени ол. Хереллиң бо «зарыгдан» камгалап алыр арга бар бе? Бар. 10—13 харлыг назынныгларны эде кижизидери, оон улгады берген уругларны эде кижизидериниң чиик болур. Бир өвес бо үени эрттириптер болзувусса, улуг белгедөөшкиннерге таваржыр бис.

Уругларны ада-иези-биле сес карышпазы мындыг хүндүткелди А. С. Макаренко **чоок өвес чоруктуң хүндүткели** деп тодаткан. Өг-бүленин коп-как харылаазы оон кежигүннерин бот-боттарынын ыралын, сөөлүнде кээп бот-боттарының төрел харылааларын копкадып, харын-даа шүүт чилиреринге чедирер.

Онзагай айтыксаар чүве чүл дизе, тыва ада-иелериниң аразында уругларының иштики сагыш-сеткилиниче ханыны-биле кирбес, оларның өөрөөнин, амыраанын-даа, мунгараанын, хомудаанын-даа, чаасканзыразынын, кылыктанганын-даа эки ажаарбас таварылгалар ховар өвес. Ажы-төлүвүстү боттарывыс-биле ажык чугаага бичиинзиилеп-ле чаңчыктырбайн турарывыстың хайы-биле бистиң чамдык уругларывыс азжок өөрүк болгаш хагдынчак, дилим өвес болуп турарын дараазында чижектер-деп көрүп болур. «...Уруум хүндүс кылыктаныр, ыыттавас, дүне ыглап, удааараар. Баштай херекке албадым. Оон эки-биле сес каржыпаанын кым билир боор, кончуг шайыралдыг уруглар болгай. Черле харын сөөлгү үеде Роза бажынга келбеспей берген, кайгаан кижи мен». «...Кым билир ону, кежээдерде-ле чиде боор уруг чорду. Эштери-биле ойнап чоруурду ол-дур дээш тооваандаа, айтырбаан-даа мен, улгады берген кыс уруг боопа. Кижи төлүн шынап-даа болза, түүүн, шарын алгап орар өвес. Бир ool-биле ынчаар «будалды» бөөрин кижи билген өвес. Менээ бо дугайын өске улус чугаалааны ол-дур» — деп, уруг-дарыы-биле чүү болуп турарын билбес олурар ада-иелер бо-ла турдулаар.

Сагыш-сеткил илерээшкини, хөлдөөшкини, дувурөөшкини — чуртталганың эң чидиг айтырыгларының бирозу. Ылангыын өлөөдө апарган уругларывыска дузалажып, арга-сүмени берип шыдаар кылдыр боттарывысты чаңчыктырар, өөредир ужурлуг бис. Бо дээрге бистиң ниити болгаш педагогиктиг культуравыстың сайыралының байындан, делгемиден улуг хамааржыр.

Хей сургаашкындан хүндүткел. Төөчү чок өөредиглер, сургаалдар, чагыглар бичии кижини угаан кинрер хамаанчок, харын бүжургандырып эгелөөр. Ындыг өөредиглер кижизиликчи салдарны чидирип турар дээрзин билип алза эки. Чамдык ада-иелер уругларының мурнунга бар шаа-биле эки кижилер кылдыр көстүксөөр, боттарын чалыг кылбас кижилер кылдыр тогдуварлар. Угаан-бодаашкын дээрге бичии кижиге чоорту келир болгаш кулак конга чулчуруглар, суртаалдар оон мөөмедерелиңе кандыг-даа исти арттырбас, оон туржук уругларының психологиязынга багай салдарлыг болуп, харындаа кадыынга хораны чедирер дээрзин утпас херек.

Эңиргекээр чоруктан хүндүткел — хүндүткелдиң эң мүгүлай болгаш төнген утказыг хевири-дир. Бо таварылгада бичии кижиниң дыцаангыр, чоруу оон ада-иезинге, чоок кижилериңе ынакшылын дамчыштыр тургустунуп турар. Ындыг боорда ынакшыл эргеленишкинер-биле өвес, а ада-иениң уругларының аайындан эртпес чөпшүл чоруу-биле кызыгаарлаттынган. Мындыг таварылгаларда ада-ие уругларының мурнунга «буянныг бурган башкының» шаанын болуп, шүүтү чүвени чөпшөөреп, ажы-төл дээш чүүдаа харам өвес дижин, кайгамчык кижиандикчилер бис деп эжиргөөрлер. Бо ада-иелер чоорту өг-бүлеге маргыжышкын, чогуш-кырыш болу боорингде түвексивер, сестир, ону боллурбас дээш чүүү-лаа каңчаарынга, чидиреринге белеп болгулаар. «Мотоциклди садып бөөр болган-дыр бис. Кижилерни өлилезин дээш-ле күрүне бүдүрүп үлүрүп турар ыйнаан...» суг-суг дигилеп, азы чок-ла болза «Чангыс оглумна бажы каранайның олурар болза, чүүү-даа харамнаңгаш чоор мен: ишсин, чизин, алзын, өлилезин» деп олурар ада-иелер бөзө-ла таварышкылзар. Байдал мындыг турда, ону ажылган, өлөөн апарган ool азы уруг ада-иезин дужаап, албадап, башкарын эгелөөр. Ада-ие сөөлүнде кээп шыдаттынмас апарган негелдеге улур күштүг өвес удурланыышкынны кылза-даа, демей-ле ажыы чок болур болгаш өзулуг шаны, кижиниң хүлөөлезин дорт күүседнриниче албадаттырарлар.

Өг-бүлеге өзулуг хүндүткел кайчаан чедип алдынарыл? Бо айтырыгның харызы-зы кыска. Ада-иениң өзулуг хүндүткелиниң үнезин дөзө оларның боттарының хамааты чуртталгазындан, сагыш-чурумунган хамааржыр. Ажы-төлүү силер чүгле болукарга өвес, бистиң Совет күрүнеге, ниитилелге өстүрүп берип турарыларны утпаңар.

Ажы-төлүн амгы, келир үеде кандыг кижилер болуру ада-иелерден улуг хамааржыр, бо айтырыг оларның холунда дизе хөөредиг чок. Тываларның чугаалажыры ышкаш «эки төл держе, бак төл эжикче чедер» дээни дег, шын кижизидилге дээрге-ле ада-иениң кыраан назынында сегген четпес аас-кежиндир.

Галина СУНДУЙ.

Башкылар билим бедидер институтунуң педагогика болгаш психология кафедразының улуг башкызы.

АТ-АЛДАРНЫ БУЖАРТАТПАС

Сөөлгү үеде тыва аныяктарның чамдыктарының мөзүү-шынары дыка-ла баксыраан. Өөредилгеже чуткүлү чок, чурум үрөөр, улугну улуг деп, бичени биче деп хүндүлеп көрбес. Хей-ниити черлериңе кайы хамаанчок чурум үрөөр, ажылдаан ажылдай албас, өөренгеш өөренип албас. Ол дугайын солун, сеткүүлдерге бижип, радиога чугаалап, телевиденнеге-даа көргүзүп шаг боон турар бис.

Биче сеткилдиг, дузаргак, өөредилге, ажыл-ишке сундулуг, хүндүлөөчел тыва улустуң ажы-төлү канчап мындыг багай мөзүү-шынарлыг апарганы ол? Ажы-төлүвүс чүге мындыг бактың багы болуп, боттарывыска-даа, өске-даа нацияларның төлөөлериниң мурнунга бак карак болуп, тыва нациязының, алдобунун, ада-иезиниң ат-алдарын бужартадып чоруур апарганы ол?

Школага хей чылдар иштинде ажылдап келген мен. Хайгаралдарымның түңнелинде дараазында чылдагаанпардан мөзүү-шынар кижизидилгези баксыраан деп бодаар мен. Бирөөде, ада-иелер ажы-төлүнүң кижизидилгезинче сагыш салбас. Уруглары чурум үреп каарга, школа-биле демнежин тургаш, кижизиделиниң улуу, харын ажы-төлүнге болчуп, башкыларны буруудадыр. Ада-иезиниң ындыг турамык, кызыы сеткилинге оргаланып алгаш, демги чурум үреп турган уруг-дарыы мырынай дам баар. Ада-иези болчур ажы-төл алызы барып эки түңнелге чедирбес деп чүвени ажылдан келген үем иштинде эвээш эвести көрүп келдим.

Ийиде, чамдык ада-иелер боттары уруг-дарыының мурнунга багай ажы-чаныын көргүзер, арагалаар, алгыш-кырыш, чогуш-содаа үндүрер, хоп-нүүл тараткан чоруур.

Үште, дыка хей ада-иелер солун, сеткүүл, уран-чечен болгаш уруглар кижизидилгеаниң талазы-биле номнарны номчувайн турар. Ынчангаш, оларның долгандыр турар делегей талазы-биле билин кызыы боон турар. Ye-биле деңге базар дээр болза, бо үеним өзүп олурар аныяк салгалының сеткил-хөөнүн билип алыр дээр болза, номчуттунар, база уруглары-биле ижин-кара чокка сагыш-сеткилиниң ханыызыдан хөөрежир, сүмележир. Ажы-төлүн болу-биле деңгеергеш кылдыр көөрү чугула.

Дөртте, кедээде чуртаан турар тыва уруглар (чамдыктары) күш-ажылга кошкак кижизиттиниң турар. Кедээ черлерде дузалап ажыл-агыйы оожум хөгжүп турар. Суурларда дыка хей өг-бүледер мал-маган тутпайн, ногаа тарыгайн турар. Ынчан кээрде, уруглардың бажыңынга кылыптар ажыы чок боон турар ышкажыл. Чайгы үеде өөреникчилериң бүдүрүлге бригадаларынга хей саныыт өөреникчилерни хаара тудуп шыдавайн турар бис. Моон алгаш көөрге, өг-бүледе күш-ажылга кижизидилге кончуг куду деңнелде деп чүве илдең-лир.

Беште, сөөлгү чылдарда мал болгаш өске-даа үүлдерни оордаар чорук деңдеп барган. Оор кижилер база ажы-төлдүг, ха-дүнмалыг-ла болгай. Ада-иези оорланып турда (ашаа оорланып турда, кадайы база анаа киржип турар), уруг-дарыы оны көрүп, билип, өөренип, еттүүп турар, сөөлүнде оларлан база оорлар үүнүп кээп турары чажыт өвес.

Алдыда, сөөлгү үеде тыва кижилериң эң коргунчуг чүүл — тоомча чок чорук тудуп чий берген. «Дайынындан кортпа, кедерезе сени өлүрүп каар, өскерликчиден кортпа — кедерезе сени садыптарла ыйнаан, ынчалза-даа тоомча чок кижилерден сестип чор — олар өлүрбестер-даа, сатпастар-даа, ынчалза-даа оларның ыыт-даанг чок чөпшүл чоруундан чер кырында өлүрүшкүн-даа, өскерлиишкин-даа болуп турар»—деп, буруңгунун мерген угаанныг кижизи чугаалап каан. Улуг-даа улус, уруг-дарыг-даа багай чүве кылын турда, көрбөөченнеп, дыннаачаңнап эрте бөөр — олар өлүрбестер-даа, сатпастар-даа, ынчалза-даа оларның ыыт-даанг чок чөпшүл чоруундан чер кырында өлүрүшкүн-даа, өскерлиишкин-даа болуп турар»—деп, буруңгунун мерген угаанныг кижизи чугаалап каан. Улуг-даа улус, уруг-дарыг-даа багай чүве кылын турда, көрбөөченнеп, дыннаачаңнап эрте бөөр — олар өлүрбестер-даа, сатпастар-даа, ынчалза-даа оларның ыыт-даанг чок чөпшүл чоруундан чер кырында өлүрүшкүн-даа, өскерлиишкин-даа болуп турар»—деп, буруңгунун мерген угаанныг кижизи чугаалап каан. Хой-ниити черлериңе чурум үреп турган уруглары көргеш, оларны хай дээрзин улуу, харын «башкылар чүү көрүп турар чүвел?!» деп чарбыттынар чоруктарны бо-ла дыннаан болур.

Од ышкаш аныяктар арагадарыже сундугар, кем-херек үүлгедир чоруктар дендеп барган. Оларның ынчан бар-гапында бистер — улуг улустар база буруулуг бис. Чажыргаш чоор, алдан чылдар эгезинден эгелөөш, сайыттардаа, даргалар-даа, ажылчынар-даа, башкылар-даа арагалап турган үе-ле болгай. Байыр-чыскаалды, куда-дойну-даа чүгле арагалаашкын-биле демдеглеп эрттирип турган болгай. Орус улустун «чүү-ну тарын алган сен, ону ажаап аар сен» деп үлегер чугаазы бар.

Ажы-төлүвүс улуг кижилериниң ол багай ажы-чаныын көрааң көзүлбес дег. Ынча дыка стакан садып турар акшатөгерик чок-тур. Идиин улдуңун көрем, база хоорлуп калган. Акшаны узуп аар суг деп бодаар сен бе?» деп кошчуттуна-ла берген...

Ада-иелерге бодалга

БО ТАВАРЫЛГАДА КАНЧААР СИЛЕР?

Чоокта чаа Кызылдың № 2 школазының бирги классчыларының ада-иелер конференциязы болуп эрткен. Аная башкылар өг-бүле амыдыралында туруп кээп болур таварылгаларны чугаалап, ада-иениң кылган частырыын тыварын, чүүү кылза чогуур турганын айтырганнар. Ол таварылгаларның бирөөзүн силерге таныштырар-дыр бис, эргим ада-иелер. Силер мону номчаап, бо таварылгада аданың чазыы чүл, силер оон орнунга турган болзунарза, канчаар силер, бодунарны оолдун орнунга кылдыр бодап шыдаар-дыр силер бе, ол дугайын бижип чорударынарны дилеливис.

ТАВАРЫЛГА: Витя чемненин оргаш билбейн стакан бузуп алган. Ачазы ажылдан чедип кээрге, ол чүүү кылып каанын чугаалаап, буруузун билинген. Ачазы оглун чедирдаа дыннавайн, чыткап-ла: «Черле ындыг сен, холун-будун кемниг чүве дег, ийи кажыы чугаалаан каан. Улуг-даа улус, уруг-дарыг-даа багай чүве кылын турда, көрбөөченнеп, дыннаачаңнап эрте бөөр — олар өлүрбестер-даа, сатпастар-даа, ынчалза-даа оларның ыыт-даанг чок чөпшүл чоруундан чер кырында өлүрүшкүн-даа, өскерлиишкин-даа болуп турар»—деп, буруңгунун мерген угаанныг кижизи чугаалап каан. Улуг-даа улус, уруг-дарыг-даа багай чүве кылын турда, көрбөөченнеп, дыннаачаңнап эрте бөөр — олар өлүрбестер-даа, сатпастар-даа, ынчалза-даа оларның ыыт-даанг чок чөпшүл чоруундан чер кырында өлүрүшкүн-даа, өскерлиишкин-даа болуп турар»—деп, буруңгунун мерген угаанныг кижизи чугаалап каан. Хой-ниити черлериңе чурум үреп турган уруглары көргеш, оларны хай дээрзин улуу, харын «башкылар чүү көрүп турар чүвел?!» деп чарбыттынар чоруктарны бо-ла дыннаан болур. Од ышкаш аныяктар арагадарыже сундугар, кем-херек үүлгедир чоруктар дендеп барган. Оларның ынчан бар-гапында бистер — улуг улустар база буруулуг бис. Чажыргаш чоор, алдан чылдар эгезинден эгелөөш, сайыттардаа, даргалар-даа, ажылчынар-даа, башкылар-даа арагалап турган үе-ле болгай. Байыр-чыскаалды, куда-дойну-даа чүгле арагалаашкын-биле демдеглеп эрттирип турган болгай. Орус улустун «чүү-ну тарын алган сен, ону ажаап аар сен» деп үлегер чугаазы бар.

Ажы-төлүвүс улуг кижилериниң ол багай ажы-чаныын көрааң көзүлбес дег. Ынча дыка стакан садып турар акшатөгерик чок-тур. Идиин улдуңун көрем, база хоорлуп калган. Акшаны узуп аар суг деп бодаар сен бе?» деп кошчуттуна-ла берген...

ТАВАРЫЛГА: Витя чемненин оргаш билбейн стакан бузуп алган. Ачазы ажылдан чедип кээрге, ол чүүү кылып каанын чугаалаап, буруузун билинген. Ачазы оглун чедирдаа дыннавайн, чыткап-ла: «Черле ындыг сен, холун-будун кемниг чүве дег, ийи кажыы чугаалаан